

Ó, ha belegendolunk a homályba vesző idők távolságába! Honnan is tudhatnánk, hogy ennek a fának a magvát szél röpítette-e idáig, vagy a Tisza hátán úszott könnyű pehelyként, annyi mindenesetre bizonyos, hogy megfogamzott. Termékeny sejt volt, a fejlődésnek egészséges alanya, miközben milliónyi párja pusztult el már csirájában, neki kedvezett a véletlen szerencse, fönnakadt, gyökeret eresztett a parti hordalékban, és vékony csúcshajtása kibújt a homokszemcsék közül. A következő télen puha hóréteg védte meg a fagyhaláltól. Tavasszal nem túrta ki se vadkan, se szarvasünő. Nyílegyenes növekedésével a nyár végéig elérte az embermagasságot. Egy erősebb szél meglengette ugyan, de már nem görbíthette és törhette el.

Jó karvastagságú husáng volt már, amikor a folyó mellett húzódó országyúton erőltetett menetben elvonult északnak a török sereg. Málhás tevék és ügetésben haladó hátaslovak vagy ágyútaligák vasalt kerekei eltaposhatók volna, mert ott volt a közelükben, de a veszélyt most is elkerülte.

A dombon épült falunak védőfala nem, csak ördögcérnával benőtt földsánca volt. Majdnem a semmivel egyenlő. Ott az a fegyveres alakulat rabolt és gyújtogatott, amelyik csak akart. A kő hiánya és a kíméletlen török adók, vagyis a nagy szegénység miatt csak kezdetleges épületei voltak. A dombtetőn sima vonalú, fehér falaival ott állt az imaház. Mögötte, egy görbe kis sikátorban a török kézművesek apró házai következtek. Ezek az egykedvű mesterek ötvös dísz tárgyakat, főleg tálcákat kalapáltak, vagy tarka szőnyegetek szőttek. A kereskedők selymet árultak. Nem érdekelte őket, hogy a hadoszlop merre vette az irányt. Nyugalmukat egy pillanatra sem veszítették el, mert szentül hitték, hogy a török uralom Allah irgalmából ezen a tájon időtlen időkhig fog tartani.

A falu magyar családjai, az „ebhitűek” félig földbe vájt, náddal fedett putrikban laktak, amelyeknek az akkori törvény szigora miatt csak az udvarra nézhetett ablaka. Kéményt nem raktak, mert arra is adót kellett volna fizetni. Nyílt kéményes tűzhelyek már voltak, így hát a konyha füstje a tetőn át távozott.

A lakosság keresztény része már a hatalmas sereg közeledtének hírére birkabőr zsákokban elásta földi javait, s azokon a titkos ösvényeken, amelyek a Tisza mellékágai között az Orompartig húzódó nádasokon át vezettek, elmenekült hazulról.

A bazársoron csak akkor keletkezett némi nyugtalanság, amikor Zenta felől az egyre erősebben dübörgő ágyúszót hallották. És a szájról szájról járó hírekből végül arról is értesültek, hogy az osztrák tüzekek a túloldalra átkelni akaró törökök hajóhidját széjjellőtték, betörték a jobb parti sánca, ahol az igazhitűek ezreit mészárolták le. A gyalogság

zömének átkelése meghiúsult, a nagyvezér a csatában elesett, még az úszni nem tudó janicsárok is a Tiszába vetették magukat, hogy Allah irgalmazzon nekik!

A lenyugvó nap fényében elborzadva nézték a folyót, amelynek hullámai levágott tar fejeket, döglött tevéket, lófarkas, holdsarlós zászlókat sodortak lefelé. Amikor a Tiszán innen ragadt, de egérutat nyert lovasokat menekülni látták, nehézkesen föltápszkodtak törökös ülésükből, összeszedték legszükségesebb szerszámaikat, javaikat, és családostul maguk is útnak eredtek.

*

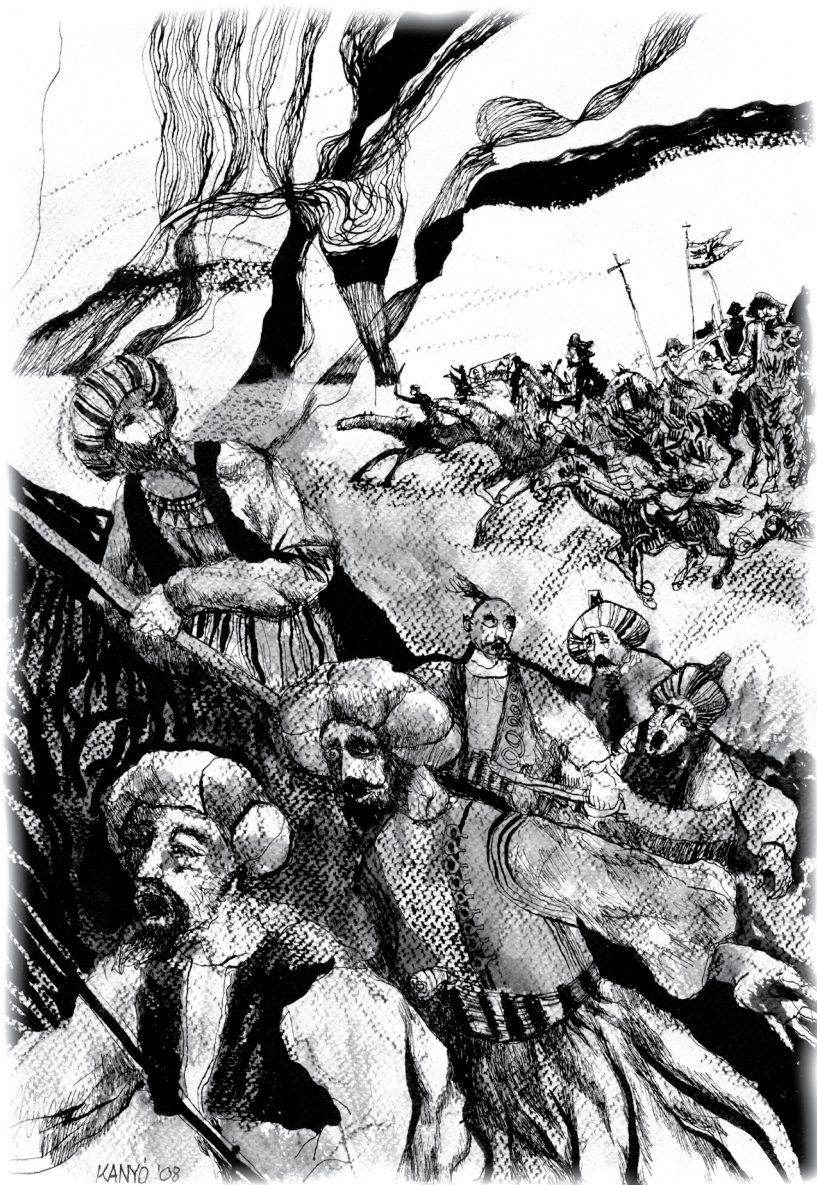
Másnap reggel menekült a protestáns lelkész is. Álmban jelenést látott. Egy tündöklő lény szólította meg:

– Eredj, amíg nem késő!

Kalimpáló szívvvel föl pattant az ágyából, tovább egy percig sem volt nyugta. Fölkantározta a lovát, az átalvetőt megtönte könyveivel, és a hajnali szürkületben kilopózott a faluból. Nem a haláltól félt, hanem azoktól a hajmeresztő kínzásoktól, amelyeket hitsorsosai az osztrák katonai kísérettel érkező, a katolikus egyház rohamcsapatához tartozó jezsuitáktól az ország korábban felszabadított területein elszenvedtek.

Amszterdamban, ahol a tanulmányait végezte, alkalmá volt elbeszélgetni a gályarabságból szabadult magyar protestáns paptársaival. Huszonhatan voltak, s idehaza olyan hittételekről merészelték vitatkozni dölyfös gorombaságú katolikus lelkészekkel, hogy Krisztusnak a Golgotán kiömlött vére fölszállott-e a mennybe, vagy beitta a föld, a megszentelt ostya átlénygöl-e a Megváltó testévé, vagy sem, van-e tisztítóútz, vagy nincs. Ilyen ártatlan nézetkülönbségek miatt helyezték őket vád alá, és hurcolták Nápolyba, ahol mint valami barmoknak tüzes billogot nyomtak a vállukra, és leláncolták a gályapadra. Öt ölnyi lapátokkal eveztek, miközben a hajcsár korbáccsal csapkodta a meztelen hátukat. Hogy azon a hajón jajszó ne hallatszzék, a szájukat kipeckelték. A földi pokolból a hős holland tengerészek szabadították ki őket a szicíliai partok közelében.

Ő pedig a következő évben otthagya azt a várost, ahol már ismerték a távcsövet, a mágnesűt, a higanyoszlopos légsúlymérőt, és Amerikába nem vitorlással, hanem gőzerejű géppel hajóztak. És otthagya a tudós emberekből álló baráti társaságát, Bácskába utazott, mert olyan értesülései voltak, hogy a déli végeken a törökök nem tiltják az új hit gyakorlását sem. Szilárd meggyőződése volt, hogy az anyanyelve varázsával magához térítheti a százötven éven át elalélt magyarságot. Itthon értesült csak

arról, hogy milyen galádságra képesek még a jezsuiták. A hitvitákon mohamedán kádit ültetnek az emelvényre, hogy döntse el, kinek van igaza, kinek hagyja meg fejét a nyakán.

Neki szerencséje volt. A vallások senki földjén kötött ki, nem akadt ellenlábas, és szavára elég sokan Luther zászlaja alá álltak.

– Ó, Uram, teremtőm! – mondta most magában. – Vége a török uralomnak, de mégsem jön egy nyugalmas korszak, amelyben ki-ki a saját hite szerint, rettegés nélkül élhetne.

Sejtette, hogy mi fog bekövetkezni. Az imaházat császári pecséttel lezárják. Hívei félénken begubóznak. Neki, a pásztornak pedig mentenie kell a bőrét, mert ha itt marad, a jezsuiták inkvizítori buzgalommal deresre húzzák, vagy „eretnek” szellemű könyveivel együtt máglyára vetik.

A Tisza-parton kikötötte lovát egy vékony nyárfához, s várta, hogy napkeltevel a révészek elindítsák a kompot a bánáti part felé. Képzeltben évek távolságán át látta szülőföldjét, a Hollandiával szoros kapcsolatot tartó Erdélyt, s bízott benne, hogy ott nyugalma lesz, talán még pártfogói is akadnak, és egyházi szolgálata mellett végre megírhatja tervezett enciklopédiáját.

*

A falu ott árválkodott napokig. Elbujdosott lakóit az éhhalál nem fenyegette, mert vadsókból mártást főztek, a tocsogókból és a szikós tavacsokból annyi csíkhalt fogtak ki, amennyire éppen szükségük volt. Az ágyúzások északról jövő egybefolyó moraja szinte egyik percről a másikra megszűnt. A nád zizegésén és egymás sóhajtozásán, suttogásán kívül mást sem hallottak. A csönd kezdett nyomasztóvá válni. Másra se, csak arra füleltek, hogy jön-e a falujuk felől valamilyen nesz. Mi történhetett időközben ott? Némelyekben már betegséggé fajult a képzelődés. Két öregasszony, aki már az életét sem féltette, a nádas mélyéről bemerészkedett a faluba. Minden lakhelyet épségben találtak. Csak az lepte meg őket, hogy a török sikátorban egy árva lélek sem maradt. A parókiáról a lelki pásztoruk is eltűnt. Ellenben a Tisza-parton, a révkunyhónál láttak két pánfélba öltözött, idegenszerű katonát, akik sisakjukat levéve mély fejbőlintással köszöntötték őket, az öregeket. Hát ezek már nem törökök voltak. Nagy lelki megkönnyebbüléssel tértek vissza a nádasba, beszámoltak tapasztalataikról, és a jámbor keresztények háromnapos bujdosás után nyugodt lélekkel hazatértek falujukba.

*

A törökök kiűzése után a viszonylag elnéptelenedett területre északról, délről, mint az ígéret földjére, úgy özönlöttek a telepések. Lerombolt végvárak vitézei, kurta nemesek, a hajcsárkodást megunt, erdőkben bujdosó tót bojtárok, hazájukat vesztett szerbek kezdtek új életet ebben a faluban. Fatengelyű, de vasalt kerekű szekéren németek is érkeztek, kiket a kincstár messzemenő adókedvezményben részesített. Aztán jöttek a zsidók. Háti szakjuk tömve volt fésűvel, főkötővel, tüvel, cérnával, fújták a tilinkót, végigkiabálták a falut, s ha jól ment az üzlet, végleg itt felejtették magukat. A csekély létszámú lakosság rettenetesen föl volt paprikázva a jövevények ellen, de hallgatnia kellett, mert a Tiszán túl még a török volt az úr, és a császári seregben szolgáló szerb zsoldosokat az udvari haditanács ide rendelte, hogy őrizzék a határfolyót. Ágyúval felszerelt, lapos fenekű csónakokon, sajkákon teljesítettek szolgálatot. Zsold helyett a rangjuk szerint kisebb-nagyobb darab szántóföldet kaptak. A legtöbbet, az ezerholdas ősi birtokot a nyugat-magyarországi kolostorokban őrzött irattekercesek tanúsága alapján a katolikus egyház kapta, s azon nyomban bérletbe is adta.

A falu lélekszáma egyre gyarapodott. A betelepülők, elsősorban németek, csendes, dolgos embereknek bizonyultak. A régi lakosoktól eltérően ők már nem csikászattal, madarászattal és réti gyűjtögetéssel foglalkoztak, hanem fölshántották és bevetették a másfél évszázadon át parlagon hagyott, elvadult, de gazdagon termő bácskai televényt. A pihent föld ontotta a gabonát, a pásztorok pedig gyarapodó nyájaikkal, gulyáikkal egyre távolabbra vándoroltak a nagy kiterjedésű, dús legelőkön.

A faluban akadtak izgága alakok, akik firtatni kezdték, hogy tulajdonképpen ki itt az úr. A fegyverjog alapján a szerb granicsár vagy a mohácsi vész előtt a hatalmat gyakorló magyarság? De aztán rádöbentek, hogy a bécsi udvar egy tollvonással Ausztriához csatolta, saját tartományának, gyarmatának tekinti a törököktől elfoglalt területeket. Mert az akkoriban megalakult helyi tanács minden héten német nyelven tartott törvénytörvényes napot, német volt a szolgabíró, a jegyző meg az adószedő is. Az uralkodás tényleges jogait ők gyakorolták, a szerbeknek és a magyaroknak ennél fogva be kellett látniuk, hogy ők itt csak alárendelt nemzetek, és hallgass a nevük. És lassan-lassan megtanulták becsülni egymást.

Kezdetben a más-más vidékről származó népcsoportok asszonyai is ferde szemmel néztek egymásra. A bizalmatlanság szelleme azonban köztük is fokozatosan halványulni kezdett. A tüzet nem hagyhatták kialudni, s ha mégis megtörtént a baj, hova szaladhattak volna parázsért, ha nem a szomszédasszonyhoz. És kóstolót vittek egymás főztjéből. A

KANYO '08

szerbek töltött kékparadicsomot, amit a magyarok hírből sem ismertek, viszonzásul ők piteszerűen sültöt csíramálét. A tótok juhtúróval körített puliszkát. Noha más-más nyelven beszéltek, az utcán futkosó gyerekek a játékban tökéletesen megértették egymást. Tiszta szívvel születtek, nem ismerték a nemzeti gyűlöletet.

A betelepülő népség abból az anyagból építkezett, amihez éppen hozzájutott. Mint fészket a fecske, a falakat földből, sárból rakták. A tetőszerkezet anyagát a kincstár engedélyével az ártéri erdőből vágták. A fejszecsapások vastag nyárfákat döntöttek ki, de hozzá, történetünk tulajdonképpen hőiséhez nem nyúltak, mert vékony volt még gerendának. Ott maradt egyedül az irtás közepén. Több fényt, több levegőt kapva ágrendszere kezdett sudárba szökni. Gyökerei mélyre nyúltak abban az iszapos talajban, amelyet a gáttalanul hömpölygő Tisza minden tavaszi áradásakor tápdússá tett, újra és újra megtermékenyített. Kar- és derékvastagságúvá terebélyesedett. Néhány évtized múlva egy ember már nem érte át a törzsét. Szálegyenes, feltűnő alakja a falusiak figyelmét is magára vonta. A könnyű tavaszi szélben mintha integetett volna feléjük az ágaival. Amikor megszépült az idő, a madarak kiszemelték rajta leendő fészkelőhelyüket, s kitörő boldogsággal hangversenyeztek.

*

A nagyarányú népmozgások megszűntek. A német ajkú telepesek buzgalma mintha ráragadt volna a lakosság többi részére is. Ez segített nekik csatornákat ásni, úgyhogy a Tiszának a nyugati dombokig húzódó mocsárvilága, az ősi lápvidék fokozatosan szántófölddé vált, ahol már nemcsak búzát, hanem a bécsi piacot jól ismerő németek és zsidók biztatására kendert, kékfestő csülleget és dohányt is termesztettek. A falu elég gyors ütemben fejlődött, lakói jólétben éltek egészen 1728-ig, amikor a termőföldeket olyan csapás érte, amilyenre emberemlékezet óta nem volt példa. A gabonát a májusi aszály elszenyvesztette, a júniusi jégeső meg szinte teljesen kicsépelte. A Nagyfa törzsének egyik elágazását villám sújtotta, de a hozzá most már őszintén ragaszkodó falusiak gyorsan lefűrészelték, mert teljesen elszenesedett.

Mivel a légköri események tényleges okait ezek az emberek nem ismerték, azt hitték, hogy az elemi csapást földi lény hozta rájuk, aki olyan műveleteket követett el, amelyekkel az egész falut gyűlöletessé tette az égiek előtt. De kit terhel ez a szörnyű felelősség? Talán egy olyan félnótás alakot, akinek az esztét megzavarták az istentagadó francia tanok? Ez a feltevés alaptalannak bizonyult, mert a faluban egyetlen franciául tudó,

de még betűismerő paraszt sem volt. A gyanú így terelődött lassan egy vénasszonyra, akiről azt suttozták, hogy ördögi varázslást űz.

*

Egy sötét éjszakán a gyanúsított térdepelve megölelte a pogány hit szerint áldott fát, és könnyeit hullatva, gajdolni kezdett:

*Fák királya! Nagy bánatomban hozzád fordulok.
Halljad panaszomat!
Holnap pandúrok jönnek értem.
Lövő szerszámmal hajtanak Szegedre.
Pedig senkinek sem vétettem.
A házakból a betegséget kiűztem.
Te ismered ősanyai tudományomat.
Éjszaka fölsíró kicsinyek szemverését
Mosdatással gyógyítottam.
Reszketeg véneknek, kiket sírból kelt lelkek kísértettek,
Füstöléssel visszaadtam nyugalmukat.
Szégyenlős, lusta vérű fiatalokban
Bájtal nélkül is szerelmet gerjesztettem.
A mátkaságba járók hálából egy véka búzát adtak.
Erre a rút irigyeim tanácsot tartottak.
Óh, keserűség pohara!
Még a főemberek is milyen csúnyán megdorgáltak!
Azt mondták, az ördöggel cimborálok.
Éjjelente söprűnyélen vagy denevérszárnyon szálldosok.
Már az egész falura rázúdítám az Úr haragját.
Förtelmes bűneim miatt aszályt és jégesőt küldött ránk.
Deákul írt, pecséttel ellátott levelet küldenek az urak
[Szeged városába.
És a nép már híreszteli, hogy mit követnek ott el rajtam.
Ruháimtól megfosztva nagy fájdalommal sanyargatnak.
Az úriszék elé állítanak, és halálra ítélnek.
A bámész sokaság láttára elevenen megégetnek,
Hogy lelkem kiszabadítsák a sátán karmaiból.
Talán a híremet sem hallják többé?
Fák királya!
Ha a bírák nagy kegyelmesen meghallgatnak engem,
Föltárom szívem a magam oltalmára.*

*Add, hogy ne legyenek nékem gonoszomra!
Add, hogy visszatérhessek kicsiny hajlékomba!*

*

A honviszszaszerző háborúk folytatódtak, és 1718-ban a török már a Bánságból is kénytelen volt kitakarodni. A szerb granicsárok azonban még 1741-ig, tehát több mint hatvan éven át „védték” a nem létező határt. A Nagyfa sohasem látott ilyen boldog embereket. A fegyverforgatástól megszoktak, mert öregek is voltak már, a fiaiknak adták át a sajkát, és vitézi életük abból állt, hogy esténként nagy mulatozást csaptak a magyar halászokkal. A Tisza még kimeríthetetlen bőségben adta a halat, s mire feljött a vacsoracsillag, a homokos parton már égtek az őrüzek, forralták a bográcsokban bugyogó halászlét. Az emberek közben nagyokat húztak abból a borostömlőből, amelyet a kincstári sajkán hoztak a folyó szőlőtermő szigeteiről. A bortól, a csípős halászlétől és a tüzfénytől vöröslő arcukról csurgott a verejték.

Ezt a mihaszna, züllött társaságot a dolgos falu népe közül végtére is valaki besúgta a vármegyénél, amely azonnal átiratot intézett Bécshez, s néhány napra rá a császárnő a tiszai határőrséget föloszlatta. Attól való félelmükben, hogy jobbagyorsa akarják törni őket, és keményen dolgozniuk kell, a közkatonák gyorsan kivándoroltak Oroszországba, hogy ott védjék a határt a töröktől. Azok a kapitányok, zászlótartók azonban, akik nemességet és a Tisza közelében szép birtokot kaptak, könnyű szívvel dobták le az egyenruhát. Belefeködtek a gazdálkodásba. Évek múlva már hatalmas gulyákat hajtottak lábon a bécsi vásárokra, és gyűlő aranyukat a pópával őriztették. És 1745-ben ezekből a pengő aranyakból építették föl a szentképfaláról oly híres, a környék ma is legszebb műemlékei közé tartozó barokkos görögkeleti templomot.

*

1748-ban felépült a római katolikus templom is. Óriásként emelkedett ki a falu apró házai közül. Miután a kőművesek letették a vakolókanalat, az olasz oltár- és lépcsőfaragó mesterek meg a szobrászok a vésőt, a festőművészek az ecsetet, Sarlós Boldogasszony napján elérkezett a felszentelés ünnepe.

Zarándokok serege várt a főbejárat megnyitására. Ott voltak a szentképeket, olvasókat és egyéb kegytárgyakat árusító kufárok. És ott tolongott a falu apraja-nagyja, mert kora reggel pandúrok házalták végig az utcákat, fennszóval figyelmeztetve a pórnépet, hogy aki ezen a napon elkerüli Isten házát, azt deresre húzzák, és huszonötöt vágnek rá.

A jezsuita páter szőrcsuhában, széles karimájú kalapban a lépcső tetején állva várta a kegyes vendégek érkezését. Lázás izgalomban volt. Napok óta alig alhatott, mert mély karika látszott a szeme alatt. A sekrestyést a főtca torkolatának végére küldte figyelni. Az egyházi egyszer csak integetni és kiabálni kezdett az őrhelyén:

– Jönnék, jönnék!

A falu szegény népe elbűvölve bámulta a főtérre begördülő ezüstveretű, üveges hintókat. Az elsőből két esperes kíséretében az apostoli nuncius szállt ki, aki a pápa ajándékát, az arany kelyhet hozta. A második hintó utasa a megyés püspök őminenciája volt. Bal kezében csigafejű pásztorbotját tartotta, jobbjával meg a térdet hajtó tömeg felé többször is keresztet írt a levegőbe. A harmadik hintó utasai alacsonyabb rangú lelkipásztorok és apácák voltak. A negyediké a világi hatóságok képviselői, német főhivatalnokok. Hordószerűre merevített kabátot viseltek, amelynek kezelője alól fodros csipke bújt elő. Fejükön – a szemfüles parasztyerekek nagy derűtségére – göndörített, rizsporos paróka ült.

A páter kézcsókra járult a nuncius és a püspök elé, majd kitárta előttük az Úr legújabb hajlékának ajtaját. Az egyházi és világi méltóságokat a hívek követték befelé. Az egész templomhajó fényárban úszott. Az oltárkép a trónon ülő, csodálatosan szép Madonnát ábrázolta a kisdeddal. A mennyezet is festve volt. Rózsaszínű felhők között, leomló ingruhában „életnagyságú” angyalok szárnyaltak az ég felé. Lenn az oldalfalak virágdísszel övezett fülkéiben vértanúk, csodatevő szentek szobrai sorakoztak.

Az oltár felől csengő csilingelt. És száz sípjából felzúgott az orgona, olyan döbbenést kelteve, hogy a gyerekek nem tudtak nyugton maradni, ide-oda forgatták a fejüket.

Az új templom kántorát az érseki székhelyről a páter könyörgésére helyezték át ide. Elég otthonos volt a zenei hangok birodalmában. A püspök úr anyagi támogatásával és ajánlólevelével alkalma adódott Lipcsébe is elutazni, hogy a rendkívüli tehetséggel megáldott Tamás-templomi kántor lélekhez szóló remekműveiben elmerülhessen. Azóta tanulja szorgalmasan a dallamok fűzésének, az ellenpontnak és hangszerelésnek a szabályait. A páter tetszését úgy nyerte meg, hogy behunytt szemmel futtatta ujjait a billentyűsoron. Most is igyekezett tudásának legjavát nyújtani, és művészi játékával még a keményszívű férfiakat is meghatotta. Mindvégig az orgonaszóra figyeltek, mert a papok fényes segédletével latinul miséző püspököt úgysem értették.

Szentbeszédet a jezsuita páter mondott. A szószerkekre azonban nem a szőrcsuhájában, hanem díszruhában, arannyal hímzett palástban ment föl, és koszorúba nyírott haját is szépen megfésülte.

– Íme, az Úr meghallgatta imánkat – mondta –, és beért nehéz munkánk gyümölcse.

Az egyházi és világi méltóságok üdvözlése után hálás köszönetet mondott az Újszerzeményi Bizottságnak, amely a szpáhik és muftik által százötven évig bitorolt domíniumot visszaszolgáltatta a hitközségnek, és neki ajándékozta a mohácsi vész óta örökösök nélkül elhalt helybeli nemesek birtokát. E jogos tulajdonok jövedelméből fedezték az építkezés költségeit. Nagy tisztelettel adózott annak a százhusz munkásnak is, akik az Ige házának falait a pogány törökök kiűzésének ötvenedik évfordulójára fölrakták.

– A kereszténység vállalta a szent háborút, s a világörténelem páratlan rohamával, a zentai csatával megszabadított bennünket az ázsiai rabságtól – mondta diadalmasan. – A déli határvidék visszakerült Európához. A félhold másfél évszázados uralma után győzött Krisztus keresztje.

Majd emeltebb hangon folytatta:

– A pogányság utolsó maradványát, az eretnekséget azonban még nem tiportuk le teljesen.

A hitvitázók vaskos kifejezéseivel fűszerezve a protestánsok ősz óta lakat alatt tartott, gabonarakárként használt imaházát sátánok pokoli fészékének nevezte.

– Akik nem akarnak az igazság útjára térni, tudjuk, mi lesz a végzetük. Forró kemencébe zárva izzadnak, és jajveszékelésük hangja elvész a kén sűrű füstjében – fenyegetőzött az öklét is megrázva.

Az újhítűek gyülekezetének tagjaira úgy zúdultak ezek a szavak, hogy nyakukat is behúzták. Világos volt számukra, hogy nyugalomuk, szabadságuk kockáztatása nélkül nem tarthatnak ki eredeti hitük mellett. Isten nevében esetleg meg is botozzák őket, így hát az ünnepi mise után valamennyien átkeresztelkedtek az államvallásra.

Ez a szertartás a nyolc-tíz vidéki pap segédletével délig simán lezajlott. A házigazda ekkor a következő szavakkal fordult a sekrestyében átöltöző vendégekhez:

– Krisztus tanácsával élve, jöjjetek velem egy magányos helyre, és pihenjétek ki magatokat.

Ez a bibliaihoz hasonló hely a Nagyfa árnyékot adó lombja alatt volt. A hosszú útra való tekintettel a fiatal apácák már odahaza gondoskodtak az elemózsiáról. A hintók selyemmel kárpitozott kasából kirándulószekeket, asztalkákat, jól megrakott élelmiszerkosarakat szedtek elő.

Túzdelt kappant, ürücombot, mézes süteményt és butéliás borokat szolgáltak fel. Az önmehtagadás törvénye szerint élő jezsuita alig nyúlt

ételhez, italhoz. Még a mellette ülő esperesek unszolásának sem engedett. Csak sütkérezett a dicsőségben. Mert a püspök úr így szólt hozzá:

– Első tervem az volt, hogy mint a Jézus Társaság tagját valamelyik afrikai őserdőbe küldelek hittérítőnek. A Mindenható keze műve volt, hogy ide kerültél, és csodat tettél.

És a poharak összecsendültek a páter lelki üdvére.

*

Békés korszak lévén a falu rohamosan népesedett. A nősülendő legények a családi környezethez ragaszkodva hajlékukat rendszerint odaépítették szüleik kis telkére. Végül is a főutca már olyan sűrűn lakott volt, hogy a zsúp- és nádtető házak szorongtak egymás mellett, némelyek szinte már összeértek. Ha két szomszédasszony kihajolt az ablakon, a leghalkabb szóval is megértette egymást.

1769 nyarán rekkenő hőség uralkodott. A vasárnapi nagymisén a páter hiába fohászkodott az Úrhoz egy kis esőért, hetekig egy felhőfoszlány sem mutatkozott az égen. Egy éjszaka azonban tomboló vihar kerekedett délnyugat felől. Az ézengés dübörgésével vetekedve a bakterok, vagyis az éjjeli örök rémült kiáltozása verte föl a falu csendjét:

– Tűz van, tűz van! Segítség!

– Jézusom – csapták össze kezüket az asszonyok. – Jézusom, tán csak gyorsan eloltják?

Tévedtek.

Hogy a zsarátnokot egy pernyésgödörből, égő pipából vagy kenyérsütő asszony kéményéből sodorta-e ki a vihar, ez örök titok marad. A tűz pedig a vaksötét éjszakába nappali világosságot támasztva házról házra terjedt, s egy-két órán belül a központig harapódzott. Csak a cseréptetős középületeket és a templomot sikerült a lángoktól megmenteni.

Teljes volt a felfordulás. A parasztházak kútjaiból egykettőre kifo-gyott a víz, a Tisza meg távol esett a tűzfészkektől. Mindenki mentette, ami menthető volt. Az anyák görcsösen szorították keblükhöz apró magzatjukat, a szoknyájukba csimpszakodókat maguk után vonszolták. Az egyik férfi a megbokrosodott lovát vezette, a másik eleséges- és ruhásládát cipelt a vállán, a harmadik gyékényből font nyoszolyát húzott az út porában. Az öregek semmit sem bírtak magukkal vinni, csak ott sopánkodtak füsttől elfulladt tüdővel.

Égő gerendák ropogása, nyerítés, tehénbögés, tébolyult jajveszékelés hullámzó hangzavarba olvadt össze. Közben felhők tornyosultak, és villámok cikáztak az égen. Megjött az eső.

A hajléktalanul maradt családoknak azon az éjszakán egyetlen menedékhelyük a sűrűn összenőtt lombkoronájú Nagyfa volt. Összeterelődtek alatta, s az betakarta őket, mint jó tyúkanyó a csibéit.

A tűztől halálra rémült, sírdogáló kicsinyeket ringatva az édesanyák mesét mondtak arról, hogy ezen az évig erő fán bizony tündérek lakoznak, ők vigyáznak a kicsinyekre, aludjatok hát szépen.

A földre kuporodva egy vénasszony nem akarta abbahagyni az idegesítő szipogást. Mindenki meg volt győződve arról, hogy a házacsáját sajnálja, pedig egészen másról volt szó. A Nagyfa azokra a langyos nyári éjszakákra emlékeztette, amikor a legényével kiszöktek ide csókolózni, leheveredtek a fűbe, s azt sem bánta már, hogy elveszíti leányságát.

Minél tovább tűnődött az élet mulandóságáról, vaksi szeméből annál jobban buzogtak a könnyek.

*

A füst savanyú szaga még az emberek orrában volt, de a Tisza menti erdőben már vágták az új épületfát. A keserves megpróbáltatás után a falu kezdett életre pezsdülni. De most már senki sem építkezhetett a maga kénye-kedve szerint. A vármegyei német mérnökök cövekekkel jelölték ki az új utcák nyomvonalát, és egymástól megfelelő távolságra a házhelyeket. A szűk életterű falu ezáltal a szélrózsa minden irányába kiterjeszkedett.

Minthogy már a kiváltságos koronakerülethez tartozott, a kincstártól, a megyétől, az egyháztól és a külföldi segélyszervezetektől könyöradományokat kapott. A károsultak közül senki sem akarta elmulasztani az alkalmat, hogy ne részesüljön belőle.

A házakat ettől fogva tilos volt zsúppal földni.

A földbirtokosok a tűztől kevésbé károsodott, de régies faluközpontot alakították újjá. Olyan paraszti mestereket fogadtak, akik a templom építésében részt vettek, s megtanulták a habarcskeverés és a téglakötés csinját-bínját. A nemes uraknak egyenletes tagolású, oszlopos tornácú házakat építettek, olyan szépeket, amelyekkel még a kincstári mérnökök tetszését is elnyerték.

*

Félbeszakítottam napi munkámat, és kijöttem ide méricskélni. A bálványozott fa törzsének kerülete tizennyolc láb. Száz év múlva legalább kétszer ilyen vastag lesz. A kovácsolt vaskerítést, amellyel a falu bölcsei

szeretnék megvédeni, ehhez kell méreteznem. Egyetlen kikötésük az, hogy díszítőeleme a fogazott szélű, hűen utánczott nyárfalevél legyen.

Húsz évvel ezelőtt apám rajza alapján én kalapáltam ki a katolikus templom szentélyrácsát is, amelyet az idő talán soha el nem porlaszt. Volt szájtátás, álméklodás, amikor készen lettem vele. A jezsuita páter a munkadíjon felül húsz arannyal jutalmazott meg. De az együgyű nép által szentnek tisztelt fa megóvását nem helyesli. Már a szószékről is javasolta, hogy fűrészeljék fel, s csináljanak belőle deszkajárdát a tanácsháza elé, hogy az urak csizmája ne dagassza ott a sarat.

Valaki hágóvasakat vert a törzsébe. Csakis német telepes lehetett az illető, aki valahol a Bajor-Alpokban a legénypróba ősi szokása szerint ilyen hágcsonkon jutott fel a meredek sziklán azzal sem törődve, hogy egy esetleges lavinaomlás eltemeti. Győzelmi zászlóként meglengette a csákányélre kötött sálját, erre lenn a faluban csapra ütöttek tiszteletére egy söröshordót. Az igazi jutalom azonban a nagylányok csókja volt.

A magas sziklafalak közül 1741-ben jöttünk mi erre a lapos vidékre, amikor megszűnt itt a katonai kormányzat. A hatóság elvette a granicsároktól ágyús sajkáikat, megtiltotta a zsákmányért való kalandozásukat, erre mérgükben elvándoroltak Ukrajnába. Megüresedett helyüket mi foglaltuk el. Mint „betolakodó” idegeneket a falu őslakói kezdetben ellenséges szemmel néztek, évek múltával azonban valahogy megszoktak bennünket. Már csak az idősebbek között vannak olyanok, akik tudnak németül. Lassacskán beolvadunk az itteni magyarságba. Én is elfelejtettem már anyanyelvünket. Szégyen, nem szégyen, de ez az igazság.

Azt mondják, büszkék vagyunk német származásunkra. Lehetünk is, hiszen ennek a vidéknek a népe azóta eszik fehér kenyeret, amióta minket ide telepítettek. Korábban famozsárban törte, vagy kézzel forgatható kövek között őrölte a búzát darának, amiből csak kását főzhetett, és lepényt süthetett. Ma a sváb nevű lisztesmolnárok tizenkét malmát hajtja a Tisza. A vízikerekek meg a fonó- és szövőgépek az én műhelyemből kerülnek ki.

A magyar és szerb nemes uraktól elég sok megrendelést kapok. Házuk tölgyfa kapujára erős zárat, vastag pántokat, ablakaira vasrácsot csináltatnak, nem is annyira a díszítés, mint inkább a biztonság okáért. Mert mohóságukban nem ismernek határt. Annyira sanyargatják a jobbágyokat, hogy joggal tartanak a bosszújuktól.

A francia háborúk felhajtották a zab, a hátasló és a vágómarha árát. Falunk földbirtokosai bőségben élnek, de olyan elmaradtak, hogy a takaréktűzhelyet sem ismerik. Asszonyaik a szabad kémény padkáján

főznek, mint a cigányok. A hetivásárokon a fazekat tartó vasháromlábnek és a tűzpiszkálónak van most legnagyobb keletje. A vendéglősök, pékek és borbélyok cégérést is én kalapálom ki. És bajlódok az inasaimmal. Ebben a faluban a nagy tűzvész óta – kincstári segítséggel – most épül az első iskola. A mértan ismeretlen fogalom a gyerekek számára. Ha az acélszalaggal őket küldöm ki ehhez az évszázados fához, a nyakamat teszem rá, hogy téves adatokkal térnek vissza a műhelybe.

*

A nyolcszázas évek dereka táján az országjáró talicskások ide is megérkeztek, és építeni kezdték a Tisza gátját. Napégette arcú, szikár emberek voltak. Déli pihenőjüket rendszerint az árnyékot adó Nagyfa alatt, éjszakáikat meg egy derékig érő, náddal kúpozott gödörben töltötték. Mivel a feleségek is velük voltak, a családi élet e mostoha körülmények között is folyt a maga medrében. Nem egy fiatalasszony itt szülte meg gyermekét.

A fekhelyül szolgáló gödörpadka végében trágyás sárral kitapasztott, gyepféglakeményű tűzhelyük volt. Azon melegítették mosáshoz, mosakodáshoz a vizet, de főzni leginkább a szabad ég alatt, szolgafára akasztott bográcsban főztek. Ha kenyeret akartak sütni, a folyó sekélyében tisztára súrolták férjük talicskáját, s abban dagasztották meg a nyers tésztát. Rőzsét kedvükre gyűjthettek a parti füzesben.

Egy jó üzleti érzékkel megáldott zsidó kantint nyitott a kunyhók szomszédságában. Ott mindent megvehettek, ami a főzéshez szükséges volt. A munkásoknak ásót, lapátot is árult az illető. És „sebfertőtlenítő” szerként pálinkát.

Öröm volt azt nézni, ahogy a Tisza gátja épült. Az ötven közül az első talicska már kora reggel lenn volt a kubigödör alján, és zuhogott bele a föld. A terhest tolták fölfelé, az ürítettet lefelé. Szabályos, szinte óramű pontosságú körforgás volt ez. Senki sem állhatott meg verejtékes arcát megtörölni vagy pipára gyújtani, mert lefékezte volna az egész csapatot. A földet idősebb kubikosok egyengették, döngölték a töltés taraján, hogy azon egyetlen laza, süppedő rész se maradjon.

Az ármentesítő társulat mérnöke acél mérőszalaggal a kezében és különféle műszerekkel a táskájában hol itt tűnt föl, hol ott. Nagyon értett az egyszerű emberek nyelvén, s ők őszinte igyekezettel engedelmeskedtek neki. Nem kellett hajcsárkodnia.

– A későbbi nemzedékek csodálkozni fognak azon, hogy maguk mennyi földet mozgattak meg itt pusztá kézi erővel.

Ilyen szavakkal lelkesítette a talicskás népséget.

És nagyon ügyelt arra, hogy a Tisza gátja ne csak mutató, hanem olyan szilárd is legyen, hogy a legerősebb hullámverés se habzsolhassa el.

A heti teljesítményt szombaton este köbölben számolták el. Ezek az esték sohasem zajlottak le simán. Ha már pénz volt a zsebükben, a munkába belefáradt emberek megkezdték a pálinkaivást. Izmaikból hamarosan kiállt a zsibbadtság. És alig várták, hogy a cigányzenészek megérkezzenek. Mint a forgósél, úgy kavargott táncuk a Nagyfa körül. Közben nagyokat kurjantottak. Gyakori eset volt, hogy némelyik bepálinkázott kubikos aggodalmaskodó, könnyező családjával sem törődve, ilyen zabolátlan mulatozással az egész heti keresetét elszórta.

*

A Tisza korábban minden tavaszon, a zöldár idején elhagyta a medrét, hullámai májusban a Nagyfa törzsét nyaldosták. Az új töltés elhódította tőle árterét, szeszélyes, haragos természetét megszelídítette. Visszahagyott hordalékán, azon a homokos talajon, amely most már a gáton kívül esett, az élelmes falusiak szőlőt telepítettek. Előzőleg persze kiirtották ott az erdőt. A messze tűnt idők tanújának azonban most is megkegyelmeztek. Ott állt egymaga roppant nagy koronájával, amelynek a csúcsa elérte a harmincöt métert. Mint a vidék legmagasabb igazodási pontja, a templom tornyával együtt rákerült a katonai térképekre, de a háromszögeléshez szükséges adatként a földhivatal mérnökei is fölhasználták.

Annak a nemes grófnak is magára vonta figyelmét, aki a Pannónia nevű gőzös fedélzetén utazott délnek. A Pannónia hajózta végig elsőként a Tiszát. A falu apraja-nagyja a partra özönlött, hogy lássa a csodát. Amikor megállt, a kíváncsi fiatalok bebocsátást kértek, s tágra meredt szemmel vizsgálták a gőzös minden zegét-zugát.

A gróf kockás mellénye és nadrágja skót szabómester munkájára vallott. Hóna alatt aktatáskát szorongatott, amelyet szinte szétfeszítettek a jegyzetei. A hajóról leszállva áthatolt a sokaságon, nézte, nézte, majd meg is simogatta a Nagyfát. És érdeklődni kezdett az életkora iránt. Kődbe vesző eredete miatt a falusiak csak ötöltek-hatoltak. A mágnás ekkor odalépett egy aggastyánhoz, aki a botjára támaszkodva szeretett volna úgy elvegyülni a tömegben, hogy észre se vegyék.

– Maga talán csak tud valamit?

– Kegyelmes uram, én már kilencvenéves vagyok, de ez a fa már kiskoromban is ilyen nagy volt.

– Legyenek bölcsek! Mert ha kivágnák, a természet csak évszázadok múlva adhatna helyette egy másik faóriást, de ilyen tökéletes szépségűt talán soha.

A kapitány megrázta a csengőt, és a kegyelmes úr visszament a fedélzetre. A sokaság utánabámult az egyenesen haladó hajónak, és csak most értette meg, hogy a kubikusok miért vágják át a Tisza nagyobb kanyarait, miért rövidítették meg a vízi útvonalat.

*

A zsúfolásig telt Nagyvendéglőbe, ahol az urak egy jó vacsora után cigányzenét szoktak hallgatni, berohant egy felöltöként malaclopót viselő legényke, és torkaszakadtából elkezdett kiabálni:

– Uraim, csendet kérek! Pesten kitört a forradalom. Az egyetemi ifjúság élteti a köztársaságot, a testvériséget, az egyenlőséget és a szabadságot. Ma az egész világ Pestre figyel.

Még azok a sarokasztaloknál üldögélő vendégek is, akiket minden vita idegesített, és a császár nevét semmilyen vonatkozásban sem merték kiejteni, most tajtékipájukkal pöffelve izgatottan beszélgetni kezdtek.

– Halljátok, megeshet még, hogy Magyarország Ausztria ellen fordul.

Izgalmas napok következtek. Március 16-án egy természetrajztanár magyar és szerb kokárdával a mellén jelent meg a Nagyvendéglőben.

– Türe szúrt bogarak vagyunk mindnyájan a bécsi udvar gyűjteményében – kezdte a szónoklatát. – Nekünk, kis népeknek egyetlen félként kell kezet nyújtanunk, hogy összefogva erősebbek legyünk, s lerázhassuk magunkról a rabigát. Egy boldogabb kor utáni vágy fűti a szerbet, a magyart, a szlovákot és a románt. Nemzetünk jogos érdekeit egy kis jóakarattal összeegyeztethetjük egy tágabb értelemben vett közép-európai hazafisággal.

Mondanivalóját a vendégek értették is, nem is, de tapsoltak, vivátoztak, a zenészek pedig tust húztak.

Ezen az éjszakán történt az, hogy kalugyernek öltözött idegenek kopogtattak be a pópához, és beszélgetés közben igen veszedelmes színben tüntették fel a pesti eseményeket. Bosszúsán szóltak arról is, hogy a pravoszláv anyakönyvet magyarul kell vezetni. Hogyan tűrheti ezt?

Lázító belgrádi ügynökök fegyvereket csempészték át a Dunán. Dél-Bácskában a szerbeket, magyarokat és németeket, akik addig elég jól megfértek egymással, ellenséges táborokba szakították. Ez a terület végül is a magyarság elleni lázongások, véres testvérharcok színhelyévé vált.

A magyar forradalmi hadsereg rendet szeretett volna itt teremteni. Amikor a szenttamási ellenséges sánc ellen vonult, a gyalogság a Nagyfa árnyékában elnyújtózva tartotta pihenőjét. Parancsnoka, egy öreg altábornagy teveszór takarójára heveredve el is szundított. Hűséges csicskása belevészte nevének kezdőbetűit a fa kérgébe: M. L.

A büszke huszárok nem itt vertek tábornokot, hanem bevonultak a Nagyvendéglőbe. Amilyen családias volt ott addig a légkör, magyar és szerb vendégek ültek le egymás asztalához, sohasem emelt kezét egyik a másikra, most meg olyan dolgok történtek, amelyeket józan elme elképzelni sem tud. Amikor a galambtermészetű pincér hátratett kézzel odaállt hozzájuk, s alázatosan megkérdezte, hogy mit parancsolnak, lehúztak neki egy olyan pofont, hogy összecsuklott, mint a colstok. Mert hogy szabad ilyet kérdezni? Hiszen tudnia kell mindenkinek, hogy a magyar huszár csak vérpáros kadarkát iszik. Néhány liter után belelőttek a mennyezetbe, és a „rác” vendégeket kitessekelték a teremből. A vadásztársaság és a vigalmi bizottság elnökét, aki maradni szeretett volna, félholtra verték.

A dorbézolóknak végül az az ötletük támadt, hogy lovaikat a görögkeleti templomba kötik be éjszakára. Az ellenkezni merő pópa szakállát megtépték.

Az altábornagy, aki a szabadságharc viharában is megállt becsülettel, a botrányhős huszárkapitányt másnap rangjától megfosztva és bilincsbe veretve hadbíróóság elé állíttatta.

Hiába fogatosított ilyen erélyes intézkedést, ettől fogva, mint hamu alatt a parázs izzott a két nép egymással szembeni gyűlölete. A magyar seregnek a szenttamási sáncok harmadik ostromlása után is győzelem nélkül kellett visszavonulnia. A világosi fegyverletétel után pedig a korábbi történelmi folyamat átfordult az ellenkező irányba, a Délvidékből Szerb Vajdaság lett, a megalázott szerbségből uralkodó nemzet, és kamatostól visszafizette az adósságot. Mivel a katolikus plébánosnak nem volt tépdadni való szakállja, kikötötték a szentháromság oszlopához, és szíjat hasítottak a hátából.

A negyvennyolcas kardot azonban végül is a szegre akasztották. És a jóindulatú emberek fejcsóválva gondoltak vissza az ellenséges indulatok orgiájára.

A szerbség önkormányzatot kapott. De milyen? A községháza továbbra is tele volt osztrák hivatalnokokkal. És idők múltával az osztrák nagytőke és a magyar nagybirtok szép csöndben frigyre lépett, Szent István koronáját az osztrák császár fejére biggyesztette, aki ezután egy tollvonással megszüntette a Szerb Vajdaságot. Ettől függetlenül a múltó

idő békítő hatására a két nép fátyolt borított a történetekre. Nyugalmas évek következtek, a gazdasági fellendülés idején a vagyonos vállalkozók kisebb-nagyobb üzemeket létesítettek, és a falusias jellegű településből lassan városka lett.

*

Aki fölmászott a Nagyfa hegyébe, az utolsó házsor után legelésző libafalkákat látott, valamivel távolabb zöldellő veteményeskerteket. Olyan kétórányi járőföldre szélalmokat, búzatáblákat és fehérre meszelt tanyákat. A látóhatár homályos szélén a szomszédos falvak körvonalait és a kétezer holdas uradalmi birtok kastélyának bádogtornyát.

*

A tanítóm szorgalmas diáknak tartott. Szerettem iskolába járni, szerettem olvasni. Ha a kastélyból valami napi- vagy hetilap került a szemétdombra, mohón vetettem rá magam.

– A fene enne meg a bőrdödet! Alig lépsz kettőt-hármat, máris papír van a kezében. Úr ügysem lesz belőled. Béresnek, pásztornak meg mire való a betű?

Így dohogtak az idősebb zsellérek. Gazdurunknak azonban tettett a betűéhségem, és attól fogva, hogy befejeztem a negyedik elemi, könyvekkel látott el. Csak egy kikötése volt: olvasás előtt mossam meg jól a kezem.

Tavasszal üresen állt a dohánypajta; ez volt a templomunk. Vasárnapként egy fiatal káplán járt ki a városból misézni, és 1870-ben megjelent itt a püspök úr is bérnálásra. Mivel már túl voltam az elsőáldozáson, engem is jegyzékbe vettek. És szüleim nagy meglepetésére a méltóságos úr vállalta a komaságot. Már elhagyta a negyvenedik évét, s bizonyára megszólalt benne a gyermek utáni elfojtott vágy, mert a meghitt ünnepség után nem egy ízben fiacskámnak szólított. Eleinte csak kisebb feladatokat bízott rám. Például ha a béresek túl hosszúra nyújtották az ebédidőt, leküldött hozzájuk, hogy jól zörgessem meg az ablakukat. Ha a zsellérgyerekek belopóztak a gyümölcsösbe, nekem kellett onnan kiteszékelnem őket. És nekem kellett a szájukból kivennem és eltaposnom a cigarettát. Keresztapám joggal tartott a tűztől. Mert az istállóba ezek a kölykök hordták föl csacsifogaton az alomnak való szalmát, amely kánikula idején olyan gyúlékony, mint a puskapor. Ki gondolta volna, hogy tíz év múlva én fogom lángra lobbantani az egész szérűskertet?

Nekem abban az időben még semmilyen bér vagy komenció sem járt, mégis olyan takarosan öltözködtem, hogy a házaló vigécek fiatalúrnak tiszteltek. Mert kihízott, de finom kelméjű ruháit keresztapám mind nekem ajándékozta, amelyek szinte méret szerint simultak karcsú alakomhoz.

Eldicsekedhettem avval is, hogy én voltam az első paraszti ivadék, akit az asztalához ültetett. Reggel nyolckor, amikor fölmentem a kastélyba, az ebédlő asztalán a cseresznyevirágos csészékben már gőzölgött az orosz tea, amelyhez a szakácsnő mézet, kétszersültet és vajat szolgáltat föl. És talpas ezüstpohárban egy-egy lágy tojást. Szalvétával a nyakunkban ott ültünk egymással szemközt, s miközben a pirítóst ropogtattuk, keresztapám kiadta az utasítást, hogy a béresek és napszámosok közül kit hova kell irányítanom, munkájukat hogyan ellenőriznem. Apró részletekbe sohasem bocsátkozott. Rátermettségemre bízta, hogy váratlan helyzetekben is föltaláljam magam. A szakkönyvek böngészése és a határjárás így vezetett bele lasscskán a gazdálkodás fortélyaiába.

Ha a munkások távolabbi határrészben kapáltak, fattyaztak vagy arattak, homokfutón én vittem ki nekik kondérban az ebédet és csobolyóban az ivóvizet.

A méltóságos úr társaságban keveset forgott, de virilistaként kötelességből részt vett a városi tanács ülésein. A takarékbankba a számláit járt ellenőrizni. Én fuvaroztam őt ide-oda. Ha a szalámigyár igazgatójával tárgyalt, tudtam, hogy édesapám másnap hajthatja a hizómarhákat a vágóhídra.

Gazdánk szemében ő volt az igazi, a nélkülözhetetlen pástzorember. Kezén jól ellettek a tehenek, szépen fejlődtek a borjak. Valamelyest a gyógyításhoz is értett, de a vásárokbán is otthon volt. A legravaszabb kupeczek sem járhattak túl az eszén.

Télen-nyáron lábszárhoz tapadó szűk csizmát és rojtos szárú, lobogós gatyát viselt. Fekete mellényén ezüst pitykék díszeltek. Ingének olyan bő ujsa volt, hogy fejés előtt fel kellett gyűrnie.

A sok fejestől megcsomósodtak, meggörcbültek a karizmai és az ujjai. És sohasem volt rendes pihenése. Subáját úgy terítette le a pitvarban, hogy a küszöb legyen a feje alja. A bejárati ajtó éjszakánként is nyitva volt, hogy hallja, mi történik odakinn a hodályban. Egy halk tehénbögés elegendő volt ahhoz, hogy kipattanjon szeméből az álom.

Az egyetlen szobából és konyhából álló cselédkonyhó, amelyben laktunk, oly alacsony volt, hogy ha pipiskedtem, fejem búbja a mesztergerendát érte. A levegője dohos, és anyám nyáridőben szívesebben dolgozott az udvaron, az öreg eperfa alatt, mint odabenn. A gyepen ülve foltozta a gazda zsákjait, gyapjút vagy kendert font. Ugyanezt csinálta a többi zselléraszszony is.

Az udvar végében rozsdás, törött edények heverték szanaszét. Az árnyékszéklet legyek dongták körül, s benn, az ülőke alatt, a pöcegödör párkányán patkányok zsúfolódtak össze. Attól fogva, hogy a méltóságos úr a döngölt falú csűrőket, istállókat lebontatta, és téglából újjáépíttette, mintha az összes rágcsáló a zsellértelepen talált volna menedéket. Apám többször is panaszkodott, hogy éjjelenként rámásznak a bajuszára. Pulikutyánk reggelig négyet-ötöt is lefojtott belőlük, s hogy kiérdemelje dicséretünket, sorba rakta őket az ablak alá.

Nyomós okai voltak annak, hogy a béresek elpályáztak erről a birtokról. Aki csak tehette, jobb helyet keresett magának. Szent György napján volt a költözés. A család gúnyásládáját, edényeit fölrakták egy kocsira, és isten áldja! A sokgyermekes szülők azonban mozdulatlanságra, életfogytiglani szolgaságra voltak itt kárhozthatva. Ugyanebben a cselédházban látták meg a napvilágot, amelyben elődeik is leélték az életüket. Az öreg eperfa alatt nőttek fel, mint legények és nagylányok vasárnaponként a kastély drótkerítése körül korzóztak. A dohánypajtában, amely délelőtt még templomul szolgált, este már szólt a citera:

*Ha meghalok, meghalok,
Kivisznek a bivalyok.
Répaföldre tegyetek,
Megersznek a tehenek.*

Erre az együgyű dalra táncoltak rendületlenül. A lányok férjhez mentek anélkül, hogy a várost egyszer is látták volna. És azután szülték sorjában a gyerekeket. A családtagok földre hintett szalmán aludtak, ebédnél közös tálból ettek, egyik napról a másikra éltek, de örülni tudtak a könnyű perceknek. Ha elragadta őket a vidámság, bérelőleget kértek a méltóságos úrtól, és bort hozattak a közeli csárdából.

Apámnak egy hajszálnyival könnyebb élete volt, mint a zselléreknek, akik hajnaltól napestig az eke szarvát tartották, kapáltak, arattak, vagy törték a kukoricát. Mégsem volt kibékülve a sorsával. Azok közé akart fölemelkedni, akik nem teszik a lábukat mások földjére.

A kétezer holdas birtok nyugati határa egy jó emberöltővel ezelőtt a Nádaly patak volt, amely hóolvadáskor elborította áradásával a közeli szántókat, s mindig kelet, vagyis a Tisza felé változtatta a medrét. Végül is egy keskeny sávot lehasított az uraság birtokából. Körülbelül húszegynéhány holdat. Az a földdarab évekig parlagon hevert, hiszen vízjárta talaja alkalmatlan volt a művelésre. Minden haszonnövényt elölt ott a mocsári kányafű, a nádtippan meg a libatop.

Ekkor jött elő a méltóságos úr az ajánlattal, hogy felosztja a zsellérek között, persze azzal a feltétellel, hogy ledolgozzák az árát. Volt, aki a tagosításkor csak házhelyet igényelt, apám se többet, se kevesebbet, mint egy katasztrális holdat.

Vasárnap délelőtt, amikor betelerelte a gulyát, anyám vizet melegített neki. Megmosakodott, tisztát vett. És kiküldött bennünket a szobából. A nyakban hordozható bőrtarsolyából kulcsot vett elő, és kinyitotta az almárium mindig zárva tartott legfelső fiókját. Abban lapult kékfedelű irkája és csonka plajbásza. Egyszer, amikor a gyér világosságban nem vette észre, hogy az ajtórésen át figyelem, megnyálazta a plajbászt, majd az ujjain számolva jegyzett is valamit.

A zsellérség három hónapra való eleséget kapott egyszerre, amely úgy volt kimérve, hogy hosszabb időre senkinek se maradjon tartaléka. Apám ennek a kevésnek is csak a felét kérte ki. A kommciónó másik felével a föld vételárát törlesztette. É miközben az irkája fölé hajolt, édesanyám szomorkás mosollyal nézte az éléskamra polcait, hogy mi is legyen a vasárnapi ebéd. Tejleves, puliszka, esetleg árvagulyás vagy lucskos káposzta? És nagyokat sóhajtott:

– Istenem, mennyi koplalás árán jutunk hozzá ahhoz a parcellához?!

Vasárnap délután átkeltünk a patak túlsó partjára. Apám a faragott botját, amely nélkül soha egy tapodtat sem tett, leszúrta leendő birtokának közepére.

– Itt ássuk meg a kutat.

Aztán ormótlan nagy bocskorában lépkedve lemérte, hogy ettől a ponttól mekkora távolságra essen a ház. A méltóságos úr engedélyével a régi csűrök romjaiból már annyi hódfarkú cserepet kiválogatott, hogy megvolt a tetőrevaló. Eldöntötte azt is, hogy házunk téglalap alakú lesz, és szembe néz a nappal. Udvarát pedig gyümölcsfák veszik körül.

Ha sikerül hátat fordítania a pásztorkodásnak, áttér a kertészkedésre, mert az könnyebb és sokkal szebb munka. Kora tavasztól késő őszig leköti az embert. És ami a legfontosabb: jövedelmező! Olyan esetekről hallott, hogy a városi kofák megjelennek a termelőnél, leszüretelik a cukorborsót, megméri, és nyomban ki is fizetik. A patak itt van, nem lesz gond az öntözés. A parcella magasabb részein paprikát, paradicsomot fogunk termesztetni. A hajlatban görögdinnyét. Azzal sem kell piacozni. Gúlába rakjuk az út szélén, és az arra kocsikázó parasztok mind megveszik.

Ebben az éber álmodozásban anyám is részt vett. Kertjét virágok fogják borítani, az udvar végében pedig különálló rész lesz a szárnyasoknak. A kacsákat, libákat azonban szabadon hagyja, hadd úszkáljanak a vizen, és fogdossák a kecskebékákat.

– A liba nem eszi a békát – mondtam neki.

– Se baj. A kacsa annál jobban hízik tőle.

Egyszer hosszú torokköszörülés után így szólt apám:

– Ne feledd, hogy a szerencse forgandó! Mit teszel, ha a sors esetleg visszadob a mélységbe? A méltóságos úr sem fog örökké élni. Ezért hát jót mondok neked. Itt van a patak partján ez a rengeteg fűzfabokor. Tanuld meg a vesszőfonást! Nyugodtabban alszik az ember, ha valamilyen mestersége van.

Elközelgett az ősz, és keresztapám meghívót kapott a Gazdakör szüreti báljára. Végre rászánta magát, hogy kimozdul magánosságából. Indulás előtt tükör elé állt, és sokáig babrált a fésűivel. Homlokától a feje búbjáig kopasz volt. Ezt a szépséghibát úgy igyekezett leplezni, hogy maradék haját cukros vízzel nedvesítve oldalra fésülte. Csíkos nadrágot, frakkot öltött. Parancsára én a mohazöld parádés ruhámat vettem föl.

Két angol telivér röpített bennünket a városba. Mire megérkeztünk, a táncteremben már szólt a zene. Amikor megnyílt az udvarra szolgáló ajtó, bekukucsáltam egy pillanatra. A szemközti falat a császár életnagyságú olajképe díszítette. A mennyezeten fodros krepp-papírszalagok futottak végig, s közöttük kövér szőlőfürtök csüngtek alá. A zenekar hallgató nótákat játszott. A vendégsereg vidám volt. A férfiak nagyban koccintgattak, a hölgyek egymás között társalogtak. A pincér kezdte felszolgálni a vacsorát.

A Gazdakör udvara akkora volt, hogy húsz-harminc fogat is elfért benne. Hogy az éjszaka nekünk, kocsisoknak se teljen unalmasan, közösen megcsodáltunk egy-egy jó tenyészállatot, híres paripát, és aztán különféle huncutságokat eszeltünk ki. A nyitott konyhaablakon át addig udvaroltunk a szakácsnőnek, hogy a finom vacsorából nekünk is juttatott fejenként egy adagot. Amikor a pincér túlságosan el volt foglalva a vendégekkel, beosontunk a kamrába, és a csapra vert boroshordóból megtöltöttünk magunknak egy itatóvödröt.

Bármi történt is a fényes bálteremben, híre valamiképpen kiszivárgott az udvarra. Így tudtam meg, hogy hölgyválaszkor a gondnok lánya fölkerlte keresztapámat egy keringőre. Aznap este többször is átlibegett az udvaron, mert lakásuk az alsó épületben volt. Társaim azt suttogták róla, hogy ő az egyik legszebb teremtes a városban, polgári iskolát végzett, zongorázni tanul, és öltözködésével, modorával a Gazdakörben forgolódo hölgyeket utánozza. Bolondulnak érte a legények.

Éjfél tájban, amikor odabenn már a pezsgősüvegek durrogtak, keresztapám kijött megnézni a lovait. Akkor láttam őt először szalonspiccben. Alighogy rápaskolt az egyik telivér nyakára, ott termett a leányzó, és karon fogva vonszolta vissza a terembe.

– Jöjjön, kérem! Kezdődik a polka,
Virradatkor oszladozni kezdett a vendégsereg. A gondnok családostul kísérté ki gazdám az udvarra.

– Igaz-e, hogy a méltóságos úr vadaskertjében őzikék is vannak?
– kérdezte a lány.

– Nincsenek. De ha a kisasszony kijön a birtokomra, akkor már lesz ott egy szép őzike.

– Anyuka nélkül én sehova sem mozdulhatok.

– Nyugodtan jöhet kíséret nélkül is. Nem fogom a jó hírnevét bemocskolni. Különbén is, a szakácsnőm úgy fog önre vigyázni, mint a tulajdon édesanyja.

– Akkor erre az egy napra elengedjük – mondta mosolyát leplezve az apa.

Fölszálltak a fiáker hátsó ülésére, én meg elindítottam a lovakat.

A szüreti bál után a tündérke hol a „testőr” anyuka kíséretében, hol egyedül, de egyre gyakoribb vendége volt a kastélynak. A következő év februárjában a méltóságos úr megkérte a kezét, és húsvét után összeházasodtak. Hírből tudom, hogy ez az esküvő általános csalódást keltett az előkelőbb városi körökben. Mert merő képtelenségnek látszott, hogy egy szemrevaló hajadon épp egy nála harminc évvel idősebb, tar aggregényben találta meg a szerelmi eszményét. Mi másért ment hozzá, ha nem a vagyonáért? A vele egykorú lányok undorodva beszéltek róla. A méltóságos urat viszont azért marasztalták el az ismerősei, hogy rangján alul nősült.

A „szerelmes” házások Velencében töltötték a mézesheteket. Ezt csak azért említem, mert távollétük idejére az egész kétezer holdas birtok irányítását rám bízta.

Miután visszatértek a nászútról, a menyecske saját ízlése szerint átrendezte az egész kastélyt. Minden bútordarab keresztapám szüleinek a hagyatéka, becsületes kézműipari munka volt. A diógyökér berakású egyajtós szekrények, középlábas kerek asztalkák, nádfonatos karosszékek és fehér cserépkályhák otthonos hangulatot árasztottak.

Alighogy hazaértek, az asszonyka virágmintás selyemmel vonta be a székeket és pamlagokat. Nehéz függönyökkel, bársonydrapériákkal még a nappalit is félhomályba borította. Az esztergályossal falipolcot csináltatott, erre rakta ki velencei emléktárgyait: az aranyozott bádoggondolat, és a porcelán mütyürkéket.

Létrára mászás, szegezés, cipekedés az én feladatomból volt. Ha valamit nem a kedvére csináltam, megcibálta, ellenkező esetben gyöngéden megsimogatta dús, göndör hajamat. Az újdonsült férj kezdetben viszonylagos nyugalommal, végül azonban szemét morcolva figyelte az

efféle jeleneteket. Már akkor megfogott az a sejtélem, hogy nekem itt befellegzett, keresztapám féltékenységből előbb vagy utóbb eltávolít a felesége közeléből, vagyis a kastélyból.

Szüleimnél és földigénylő szomszédainknál hústalan napokból álltak a hónapok. Édesapám rendszerint pusztá kenyeret és vöröshagymát reggelizett, a szalonnát vagy sonkát csak hozzágondolta. A mindennapi tejtől már mindnyájan undorodtunk. Sajnáltam őt, s olyankor, ha a távolabbi határrészben dolgozó részeseknek, napszámosoknak a homokfutón ebédet kellett vinnem, elkanyarodtam a csordajárás felé, hogy őt is részesítem belőle.

Egy forró júliusi napon szomorúan kellett tapasztalnom, hogy a csajkából csak néhány szem burgonyát halász ki, a húst a pulinak dobja. Nehézkesen szedi a lélegzetet, és fáradtan lépdel a tehenek után. Ugyanaznap este a gulya hazajött, ő nem. A zsellérek szerteszét futottak a mezőn. Már a hold is feljött, mire rátaláltak. Eszméletlenül feküdt a zombékok között. Nagyszélű fekete kalapja legurult a fejéről. A szúnyograj összemarta az arcát. Kordén hazahozták, piócat tettek a halántékára, de többé nem tért magához. Reggelre meghalt. A szomszédasszonyok mindnyájan odajöttek, hogy gyászunkban osztozzanak.

Három nappal azután, hogy kikísértük utolsó útjára, a szokásos időben fölmentem a kastélyba reggelizni és az utasításokat meghallgatni. A méltóságos úr kiküldte az ebédlőből a feleségét. Lassan, elgondolkodva kavargatta a teáját.

– Megboldogult apád helyére legalább öten pályáznak – kezdte kimért hangon. – Egyikükben sincs bizalmam. Te vagy az egyetlen jelöltem, mert tudom, hogy a gyümölcs nem esik messze a fájától. Legénnyé serdültél, holnaptól kezdve gulyás leszel, és teljes kommcenciót kapsz.

Épp a mézes kenyérnél tartottam, de ezeknek a szavaknak a hallatára nagyon megkeseredett számban a falat. Tisztában voltam vele, hogy a boldog évek után a boldogtalanok következnek.

– Van egy géplakatos a városban. Négy bivallyal húzható cséplőgépet vett Csepelen – szólaltam meg nagyon halkán. – Úgy hallottam, hogy inast keres.

– Gépészkedés, lárifári! – felelt legyintve. – Gondolod, hogy az olyan simán megy? Itt hagysz csapot-papot, és beállsz lakatosinasnak.

– Édesapámnak is az volt a kívánsága, hogy mesterséget tanuljak. Ha mást nem, legalább kosárfonást.

– A keresztapád vagyok. Talán nekem is lehet kívánságom.

– Bocsánatot kérek, de úgy érzem, hogy eddigi tevékenységemhez képest a bojtárkodás kínos kényszermunka lesz a számomra. Az utóbbi

években magasiskola nélkül is az intéző tisztségét láttam el. Keresztapám is nem egyszer elismerte, hogy jól tudok számolni.

– Akkor hát számold meg, hogy az alsó portán hány zsellérlakás van. Huszonnégy, ugye? Se több, se kevesebb. És mindegyik foglalt. Ha helyetted idegent alkalmazok gulyásnak, a lakástokat is át kell neki adnom. Nem akartok tán a cigánysorra kiköltözni?

Válasz helyett nagyot sóhajtottam. Gazdám fölkel a székéről, vállamra tette a kezét.

– Légy okos fiú, vagyis olyan, amilyennek a bérmálkozás óta ismerlek. Kövesd jóindulatú tanácsomat, vedd át a gulyát, és úgy gondozd, mintha a sajátod volna!

A fiatalasszony jelenlétem idején nem mert visszajönni az ebédlőbe, úgy látszik, a férj többször is megdorgálta már miattam.

Másnap pirkadatkor a legjobb álmomból vert föl anyám. Gyorsan felöltöztem, s undoromat leküzdve kitrágyáztam az istállót. Hogy ne valljak szégyent, igyekeztem mindent úgy csinálni, ahogy apámtól láttam. Kitakarítottam a jászlakat is, abrakot vetettem a tehének elé, s amíg ettek, vakartam, csutakoltam őket. Ezután következett csak a munka nehezebbje: a fejes meg az itatás. Izomszakító erővel legalább száz vödör vizet kellett fölhúznom a vályúba. Nemcsak a karom, a lábam is citerált. Mire elérkezett a terelés ideje, úgy éreztem, összeroskadok a fáradtságtól.

Apám halála után a puli búskomorságba esett. Azt a kis karéj kenyeret, amit anyám reggelimnek szánt, tördelve szórtam el neki az úton, hogy kövessen. Ettől a figyelmességtől kissé magához tért. Néhány nap múlva már vihogva ugrándozott körülöttem. És igazán nagy segítségemre volt. Ha a marhák a kukoricás felé bitangoltak, teljes szenvedéllyel harapott a vékonyukba, terelte őket vissza a legelőre.

Jó anyám néhanapján szalonnát is csomagolt a kenyér mellé. Kommencióban kapta, öreg kan disznó avas és rágós szalonnája volt. Villásreggelihez szokott gyomrom nem akarta befogadni. A puli könnyen kikönyöröggette tőlem a tekintetével. Méla vágyakozással gondoltam vissza a fehér damaszttal terített asztalra, a cseresznyevirágos csészében gőzölgő teára meg a finom aprósüteményekre.

Éhezni azonban nem éheztem. Mert ismertem a szérűskert szalma- és szénakazlainak azokat az üregeit, ahova a ravasz tyúkok bebújtak tojni. Hajnalban kifosztottam titkos fészkeiket, kinn a legelőn tüzet raktam, és egy csempefülű fazékban megfőztem magamnak öt-hat tojást.

Déltájt, a tikkasztó melegben a jószág már a patak felé forgatta a fejét. Elszomjazott, nem legelt. Kutyuskám a nyelvét lógatta. Porfelhőt kavarva

megindultunk a patakhöz vezető úton. Egyszer épp velünk szembe jött hátsaslóván a méltóságos úr. Abban a hiszemben, hogy a pásztorkodást vállalva és feleségét messzire kerülve kiengeszteltem, és megáll velem néhány szóra, hátraparancsoltam a csaholó pulit, az öregúr azonban zsebkendőjét orrához szorítva ügetésre fogta a lovát, s még a köszönésemet sem fogadta.

Alkonyatkor hazahajtottam. Vacsora után majd leragadt már a szemem, de nem bújhattam ágyba, mert a hízómarháknak abrakot kellett készíteni. Egy béreslegény hajtotta, én meg zabszalmával vagy lucernával ettettem a szecs kavágót.

Így ment ez napról napra, hétről hétre. Alig vártam a vasárnapot, hogy tehénszagú ruhámat, trágyás cipőmet levetve a teknőben megfürödhessenek. Zoknim a sok futkosástól elfeslett, talpamon, sarkamon gennyedő hólyagok keletkeztek. A nehéz munkától és a szegényes táplálkozástól annyira lesoványodtam, hogy megszámlálhatták a bordáimat. És töprengeni kezdtem, hogy mi lesz utóbb velem. Történik-e valamilyen csoda, vagy itt ragadok örökre, s ugyanaz a sors vár rám, mint őseimre; fiatalon megöszülök, összeroppanok.

Miközben tisztát öltöttem, váratlanul fölillant bennem egy emlék kép: apám töprengő arca, és az a tétova mozdulat, ahogy zsupogó ujjai közé fogta a plajbászt, hogy valamit jegyzeteljen.

– Édesanyám, jöjjön csak! – szoltam ki a konyhába. – Hol van az almárium kulcsa?

– A halottmosó asszony kivette apád nyakából, de arról fogalmam sincs, hogy hova tette.

Áttúrtuk az egész szobát, mire előkerült a kulcs. Majd a fiók mélyéről a kékfödélű irka is.

– Nagyszerű! – kiáltottam diadalmasan, de ahogy az asztalhoz telepedve lapozni kezdtem, kétségbeesésem nőttön-nőtt. Mert olyan rejtélyes jelekkel: apró csillagokkal, kereszt- és hullámvonalakkal volt tele, mint amilyenek apám pásztorbotjának markolatát is díszítették.

Anyám zavarában a kezét tördelte. Hiszen húsz évig abban a meggyőződésben élt, hogy a férje, aki a vásároknak is megállta a helyét, betűismerő ember. Most légy okos, Domokos! Derítsük ki, hogy mennyivel törlesztette a föld vételárát. Éjszakákat nem tudtunk a töprengéstől nyugodtan aludni.

A következő vasárnap anyám útra kelt. A távolabbi tanyákon fölkereste a legöregebb pásztorokat, megmutatta nekik az irkát, a cifra ábrákon azonban ők sem tudtak eligazodni. Csak ötöltek-hatoltak. Úgy látszik, minden tájegységnek más volt a rovásírás ábécéje.

Nekiültem, hogy magam készítek egy szabályos számadást. Kiindulópontnak azt az évet kellett vennem, amikor a tagosítás történt. Édesanyám, sajnos, erre sem emlékezett pontosan. A zsellértelepen annyira egyhangúan ismétlődtek az évek, hogy szinte csak a születés, az esküvő és a halál számítottak az idő mérföldköveinek, minden más elmosódott az emberekben, gyorsan elfoszlott, akár az életük.

– Csak annyit mondhatok, hogy akkor majdnem ereszig ért a hófúvás – szólt bizonytalanul anyám. – A boltba se bírtam elmenni. Napokig só nélkül főztem.

Annak a hófúvásnak a képe bennem is kezdett földerengeni. Másodikba jártam. A kegyetlen tél miatt egy hónapig szünetelt a tanítás. Az emléktöredékekből így állt össze nagy nehezen az évszám: 1868. Akkor mondott le apám a fél kommcencióról. Most már könnyű volt kiszámítanom, hogy tizenkét év alatt mennyit törlesztett a föld árából. Ha a méltóságos úr ezt egy összegben visszafizeti, nagy lélegzethez jutunk. Beköltözhetünk a városba, és kitanulom a lakatos szakmát.

Bizakodó érzéssel eltelve mentem föl a kastélyba. Keresztapám hűvös tartózkodással fogadott. Mielőtt helyet foglaltunk a szalonban, feleségét átküldte a nappaliba. Elővette szemüvegét, és belenézett a számadásomba. Majd hirtelen fölállt az asztaltól.

– Én ezt nem tarthatom mérvadónak. Mutasd meg apád füzetét. Ő igazán lelkiismeretes ember volt, és tudtommal mindenről pontos kimutatást vezetett. Szent Mihály napján, amikor a gulya beszorul a legelőről, megcsináljuk a végelszámolást, és mehettek Isten hírével.

– A füzetet nem találjuk. Alighanem apuka zsebében volt, és vele együtt eltemettük – füllentettem, tudván, hogy annak a sok krikszkraksznak a látványa csak újabb visszautasításra ösztönözné a méltóságos urat.

– Kérjetek hatósági engedélyt, és hantoljátok ki a holttestet. Megéri a fáradságot.

– Kétlem, hogy vallásos édesanyám beleegyezne megboldogult életársának síron túli háborgatásába.

– Nagyon sajnálom, de a te papírod alapján egy fabatkát sem fizethetek.

Hátat fordított, zsebre tett kézzel odaállt az ablak elé, ilyképpen jelezve, hogy nincs több mondanivalója a számomra.

Amikor anyám elterjesztette a hírét annak, hogy a méltóságos úr a számlámmal együtt valósággal kiebrudalt a kastélyból, a zsellérség összegyűlt kupaktanácsra az öreg eperfa alatt. Annak idején ők is készpénznek vették az ajánlatát, velünk együtt szótték a szép álmot, most pedig gyanú támadt bennük, hogy a méltóságos úr lelkiismeret-furdalás

nélkül velük is elbánik. Hiába koplaltak azért a kis parcelláért. És ezen a napon kezdődött meg az a néma viszály a cselédség és földesurunk között, amelyet már többé nem lehetett békésen elsimítani. Azok a legszorgalmasabb béresek, akik szolgálai ragaszkodással csüngtek rajta, talán tűzbe mentek volna érte, most lopni kezdték a napot, és hitvány gazembernek szidták. Bennem is nőttön-nőtt a keserűség meg a gyűlölet, és végül megfogant a bosszúterv.

Egy éjszaka, amikor már mindenki az igazak álmát aludta, én ébren heverésztem apám subáján a konyhában. A legnagyobb csöndben, hogy anyám se neszeljen föl, levettem a polcra a kénés gyufát, majd beosontam a szellérházak közös udvara mögött kezdődő kukoricásba. Jó nagy kerülőt téve a szérúskertben kötöttem ki, és a legutolsó szalmakazal déli oldalát megtűzdeltem gyufaszálakkal. A kénés gyufa nagyon kényes portéka. Ha hirtelen végighúzzuk nadrágunk szárán, vagy kitesszük a forró napra, lángra lobban.

Hogy tökéletes alibim legyen, másnap a legtávolabbi legelőre, a hársas határra hajtottam ki a csordát. Életemnek ezek voltak a leghosszabb órái. Izgalommal vegyes öröm töltött el, amikor déltájt a majorság irányában füstfelhő emelkedett az égre. Mire hazahajtottam, az egész szérúskert és a pajta porig égett.

Elégedett voltam önmagammal. Anyám újkrumplit sütött vacsorára, s miközben a tűz borzalmaim mesélte, én jóízűen falatoztam. Már készülődtem a lefekvéshez, amikor betoppant hozzánk a szakácsnő.

- A méltóságos asszony hétpecsés titkot bízott rám - suttogetta izgatottan. - Azt üzeni, hogy menekülj, de azonnal, mert nyakadon vannak a csendőrök. Faggatták a férjét, hogy hány millióra kötött tűzkárbiztosítást. Gyanúba fogták, hogy ő a gyűjtogató, mert lábbelijének mérete és alakja tökéletesen megegyezik azokkal a nyomokkal, amelyek a kukoricásból a szérúhöz vezetnek. A méltóságos úr nevetve háritotta el a gyanút, mondván, hogy a tettest ne a kastélyban, hanem a szellértelepen keressék, mert ott lakik az ő drágalátos keresztfia, akinek a divatját múlt cipőit elajándékozta.

Hogy ne kerüljek a vármegye kezére, vállamra vettem apám viharvert subáját, nyakamba a tarisznóját, amelybe könnyeit hullajtó anyám egy cipőt dugott útravalóul, és uzsgyi, be az embermagasságú tengeribe. A puli is velem tartott. Neki köszönhetem, hogy nem találtak rám az üldözésben. Hűséges, okos segítőtársnak bizonyult. Kezdetben szapora ugatással jelezte a pusztázó pandúrok közeledtét. Csak egyszer intettem le, s megértette, hogy a morgást is vissza kell fojtania. Attól fogva, ha idegen közeledett felénk, egészen halk nyüszítéssel figyelmeztetett a veszélyre.

Rejtekhelyem olyan volt, mint a bakonyi erdő. Csak akkor kezdtem nyugtalankodni, amikor a zsellérek letakarították a kukoricaszárat, és keresztapám birtoka belátható pusztasággá vált. Kénytelen voltam a Nádaly pataknak egy náddal benőtt kis szigetére húzódni. A kutyám vidrára vadászott, én meg csíkhalat kotortam ki ujjaimmal az iszabpól, és nyárson megsütöttem. Egy falat kenyérem se volt. Nem kószálhattam ide-oda, mint a kukoricásban, ölt az unalom, tagjaim a sok üléstől, fekvéstől elmacskásodtak.

Egy reggel kilenc tájban a puli prüszkölni kezdett. A nádasból óvatosan kinéztem abba az irányba, amerre az orrát előretolta. Egy asszonyosság közeledett a patak partján. Garaboly volt a karján. Fekete kendőjének csücskét a szeméig lehúzta. Először azt hittem, hogy tán az édesanyám, de járása valahogy más volt, mint az övé. Amikor egy halk fütttyentéssel jelt adtam magamról, kilépett a papucsából, térdig fölhajtotta a szoknyáját, és átgázolt a vízen. Álmélkodva ismertem föl benne a „méltóságos” asszonyt. Se szó, se beszéd, szalvétát terített a subámra, s kitette elébem a garabolyában lapuló cipót, sült csirkét és literes üvegben valami rubinszínű bort.

– A férjcsékd mennyi álomport hintett ebbe az italba? – kérdeztem gyanakodva.

Nem felelt, csak öntött belőle egy pohárával, és megitta. Aztán letörte és elszopogatta a csirke egyik szárnyát. Ez megnyugtató volt. Két napja már se nem ettem, se nem ittam, elképzelhető, milyen jólesett nekem ez a váratlan lakoma.

– Hogyan tudtál a kastélyból meglépni?

– Az uram bent van a városban – felelte csöndesen. – Mert nagy események várhatók most. A parasztgazdák birtokukba veszik és feltörik a közlegetőt. Minden három lánccal földre ajándékba kapnak egy negyediket. Fölviszi az Isten az uram dolgát. Hétszáz lánccal fog gyarapodni.

– A nincstelének meg semmivel – mondtam magamban. – No, lesz még tűzvész az urasági szérűkön. Lesz még nemulass!

– Tudod-e, hogy betyár a neved, és veszélyben forog az életed? – nézett mélyen a szemembe. Mert rémületben tartod az urakat.

– Sejttem. Körülbelül hány zsandár indul a nyomozásomra?

– Egy sem. A férjem barátai fogják átfésülni a patak mentét. Itt rendezik meg az ártatlannak látszó őszi körvadászatot, és remélik, hogy a vadakkal együtt te is puszkavégre kerülsz.

– Szóval, ebből a nádasból már csak a túlvilágra vezethet az utam.

– Akarsz-e még valamit tudni?

– Köszönöm. Ennyiből is mindent megértettem.

Miután ételt-italt elfogyasztottam, az áruhába bújt fiatalasszony megkért, hogy vigyem át a vízen, mert fél a piócáktól. A subán térdeltem, könnyen a nyakamba ülhetett. Puha, meztelen combját erősen a fülemhez szorította. Rejtett üzenetét ennek a játéknak tapasztalatlan legény létemre is megértettem. A füves túlsó parton már áthevülten, egymást csókolva hemperegünk. Talán órák múltak el, mire kibontakozott a karomból.

– Nincs büntudatom – lihegte, s ujjjaival beletúrt a sűrű hajamba. – Az urammal külön szobában alszunk. Hónapokon át meg sem érint.

Sírdogált ott egy darabig, kiöntötte lelke minden keserűségét. Aztán karjára akasztotta a garabolyt, és elköszönt.

Elhittem neki mindazt, amit a készülő körvadászatról mondott. És napszállta után hűséges kutyámmal együtt a Tisza felé vettem az irányt. A csillagok állásából ítélve éjfélre járhatott az idő, amikor ahhoz a hatalmas nyárfához értem, amelyről annyi mese szól. Tövénél leheveredtem a subámra, és sokáig bámultam az éjszakába. Ekkor született meg bennem az az elhatározás, hogy álnevet veszek föl, a kora reggeli komppal átkelek a túlsó oldalra, és köd előttem, köd utánam, a végtelen bánásági pusztán, ahol senki sem ismer, elszegődöm pásztornak.

*

Hála a szájhagyománynak, zsidóságunk néhány évszázad után is őrzi szent városának emlékét. De mivel Jeruzsálembé aligha juthat el, annak nevezetességét, a Siratófalat igyekszik az itteni környezetben valamivel, például a Nagyfával pótolni. Oda járunk ki borongós estéken, ha nem figyel bennünket senki. Sohasem szerettem sokat beszélni, de mostanában egyre gyakrabban elfog a vágy, hogy kisétáljak hozzá, s homlokommal nekitámaszkodva szavakba öntsem és lerázzam magamról nehéz életküzdelmem, szomorú emlékeim súlyát. Ha valaki hallana, vén bolondnak tartana.

Abban az évben, amikor Bécsből kezdő orvosként hazajöttem, a helyi kórház siratnivalóan szegényes volt. Alacsony mennyezetű, nádfödeles ház, éhhalál küszöbére jutott páriák, magatehetetlen koldusok, felhőkkel beszélgető elmebajosok menhelye. Rendelőjét és három szobáját télvíz idején banyakemencével fűtötték. Az esti világítást kanócos olajlámpa szolgáltatta.

Elődöm egy mezítlás parasztorvos volt. Fogat húzott, eret vágott, köpölyözött. A felesége mosott, takarított. A szakácsnő meg a rendes munkája mellett fűvészkedett. A határt járva szorgalmasan gyűjtötte a csipkebogyót, zsurlót, gyűszűvirág levelét, fehérmályva gyökerét. De

kamrájában olyan furcsa nevű gyógyáru is szerepelt, mint a farkaszír, szúnyogháj, kígyóepe, sárkányvér.

A lápmezőkk lecsapolása után ezen a vidéken a mocsárláz háttérbe szorult, ugyanakkor azonban eluralkodott a tüdővész. Mit tehettem ellene? Semmit. A végüket járó betegeket elkülönítettem hozzátartozóiktól, hogy ne terjesszék a fertőzést. Ott sorvadtak el a kórházi ágyon. Ritkaságszám-
ba ment, ha valaki ebből a betegségből felgyógyult. Ezerből talán egy.

Erről jut eszembe egy asszonyság, aki hónapokon át minden reggel három krajcárért farkaszírt vett a szakácsnőnktől. Kíváncsiságból megkérdeztem tőle, hogy mire használja.

– Ó, doktor úr, ez a legjobb orvosság a világon. A lányom hektikás volt – mesélte. – Jártam vele Szegeden, Budapesten, de sehol sem tudtak rajta segíteni. Már fölkészültem a legrosszabbra. És halljon csodát! Amióta a farkaszírt fogyasztja, tizennyolc kilót hízott, és nem köhög fel vért.

A konyhán megtudtam, hogy a jámbor néni kezeses disznósírt kapott, ezt kente pirítóssal, fokhagymás kenyérré, amit a lánya jóízűen elfogyasztott. Úgy látszik, a hiszékenységeknek is van némi gyógyereje.

Ispotályunkban a lázmérőn és a hallgatósövön kívül semmilyen műszer sem volt. Kopogtatás, tapintás és a beteg kivallatása volt a lehetséges vizsgálati módszerem. Az epekövet például csalhatatlanul megállapítottam, de a hasüreget a szennyes, baktériummal telített, kezdetleges műtőben nem mertem megnyitni, mert a sebfertőzés a múlt század végén nálunk még egyenlő volt a halállal.

Hányszor, de hányszor kérelmeztem új kórház építését, indokaim azonban süket fülekre találtak. Voltak évek, amikor a torokgyík hetvennyolcvan áldozatot szedett, mert a kőszívű városatyák, azok a makkegészes urak, akik éveken át nem szorultak kezelésre, csupán öt védőoltás beszerzését engedélyezték. Nincs megrendítőbb látvány egy fuldokló, kékülő csöppésnél. Amikor az Úri Kaszinóban szóvá tettem, hogy avval az összeggel, amit a gazdag vendégek egy éjszaka elisznak, elkártyáznak, hány életet lehetne megmenteni, megmosolyogtak. Gyakran töprengtem rajta, vajon hogy tudnak jó lelkiismerettel aludni.

A helyi újság pletykarovatában a halálozások miatt időről időre fanyar humorral írtak, és karikatúrákat közöltek rólam. „A halállal bratyizó doktor úr csontvázakat ölegetett.” Minden esetben megtettem, ami e szegényes körülmények között tőlem tellett, legjobb tudásom és szándékom szerint jártam el, a kisváros kaján közvéleménye mégis hajlamos volt sarlatánnak tartani.

1881-ben Európa-szerte divatba jött a zsidózás. Ennek az évnek a szeptemberében az orosz belügyminiszter elrendelte, hogy hitsorszo-

sainkat, a pálinkával házalókat azonnal telepítsék ki a Kaszpi-tenger mellékére, és szorítsák őket mezei munkára. Tízezrek váltak egyik napról a másikra földönfutóvá. Mivel a paraszti munka nem volt ingyenre, Galíciába menekültek. A muszka ott is megrostálta őket. A színe-java maradt, a hitványa tovább vándorolt nyugat felé. Hátán a batyuval, kezében a pálinkásbutykossal átkelt a Kárpátokon. Ausztria–Magyarország a bevándorlást egyáltalán nem korlátozta. És a kaftános jövevények itt kezdtek csak igazán gyarapodni. A parasztoktól potom pénzért megvették a rosszul vermelt, dohosodó búzát, árpat, és drágán szétmérték a gabonaszeszt.

Vallási rítusból Tiszaeszláron kieresztették egy keresztény libapásztorlány vérért. Legalábbis ezt állította a pesti napisajtó. Lehetséges, hogy kacsaír volt, de épp elég ahhoz, hogy fölkorbácsolja az alantas ösztönöket. Az antiszemita hullám végül hozzánk is elért. Úton-útfélen beszéltek, hogy Krisztus vére kiált ellenünk. Még azok a zsidók is, akik hősiesen végigküzdötték a negyvennyolcas szabadságharcot, állandó zaklatásnak voltak kitéve.

A városi tanács nekem minden megindoklás nélkül hatszáz forinttal leszállította a fizetésemet. Hosszas habozás után elhatároztam, hogy leköszönök állásomról, és elhagyom szülőföldemet. Elmegyek hajóorvosnak, és jól szétnézek a világban. Egy váratlan esemény azonban keresztülhúzta tervemet.

1886-ban, egy forró augusztusi napon a polgármester fiáért küldött értem. Nem tudtam mire vélni nagylelkűségét. Fölmentem hozzá a községházára. Melegen kezet rázott velem, és megkínált egy aranygyűrűs kubai szivarral. Szigorú, nagyhangú úrnak ismertem, most minden átmenet nélkül megszélidült.

– Iszonyú csapás vár ránk, doktor uram – mondta csüggedten. – Közeleg városunkhoz a kolera. A vármegyétől olyan utasítást kaptam, hogy tegyem meg a szükséges óvintézkedéseket, de rémületet lehetőleg ne keltsék. Magát hatszáz forint emeléssel főorvossá léptetem elő, és a járvány leküzdéséig közvetlen munkatársam lesz.

Ez fölöttébb megtisztelő ajánlat volt. De az óvintézkedéseket illetően a legtöbbször a véleményem kikérése nélkül rendelkezett.

Megtiltotta a gyepmesternek, hogy a döghúst a cigányok prédájául hagyja. Utasítására a csendőrök körülzárták a piacot, a köcsögökből földre locsolták a tejet, és szuronyukkal több szekérre való dinnyét összevagdaltak. Hogy vidéki ember be ne tehesse városunkba a lábát, az utcák elejére fegyveres őroket állított, akik éjjelenként riasztólövéseket adtak le. A gyilkos kór hasmenés, hányás képében mégis belopódzott hozzánk.

A három kis kórterem napokon belül megtelt kolerásokkal. Egy pillanat nyugtom sem volt. Orvosi táskával a hónam alatt rohantam a rendelőből a balsors sújtotta házakba. Leültem a láztól égő ember ágya szélére, megfogtam a pulzusát, s noha láttam közeli végét, reménykedőnek mutattam magam előtte, majd néhány biztató szóval elbúcsúztam tőle. Mi más tettehetem volna? Ha épp a látogatásom idején dermedt holtta, hüvelykemmél lezártam a szemét, és lelkükre kötöttem a családtagoknak, hogy ne búcsúztassák a szokásos három napig, hanem nagyon gyorsan temessék el. És hagytam nekik valami fertőtlenítőt a kézmosáshoz.

Étvágyamat elvesztettem, és alig aludtam egy-két órát naponta. Fáradt voltam, agyonhajszolt. Végül már azzal sem törődtem, hogy a ragályos betegek kezelésének esetleg rám nézve is végzetes következménye lehet.

A polgármester úr megtiltotta a helyi újságnak, hogy a tényállást közölje. Mert a halottak száma a második héten ugrásszerűen növekedett. A temetőben szinte reggeltől estig kongott a lélekharang. Kezdetben nem tudtam megállapítani, hogy a járvány miért épp a Tiszához közel eső utcákban arat a legjobban. Csak akkor oldódott meg előttem a rejtély, amikor kísétáltam a töltésre. Onnan láttam, hogy lányok, asszonyok átalvetőre akasztott korsóval a vállukon járnak le a folyóra. A közfelfogás szerint a halászlének csak akkor van igazán jó íze, ha a Tisza vizében főzik. Gyermekkoromban ez a folyó még olyan tiszta volt, hogy tükrében megláthattam az arcomat. Most zavaros volt, és a jelek szerint telve kolerabacilussal. A bográcsban felforr, vagyis fertőtlenítődik, de urambocsá, a lakosság egy része a szomját is evvel oltotta. Mert aki a Tisza vizét issza...

Másnap mozgósítottam a tűzoltókat. A tartálykocsikat megtöltettem velük klórozott vízzel. Az ásott kutakba klórmentes szórattam. A nyár végéig az egész város ezt itta. Végül a vaskalapos polgármester is belátta, hogy a járványt nem karhatalmi erővel, hanem hozzáértéssel, higgadt megfontolással küzdhetjük csak le. És beteljesedett a régi kívánságom. A keserű tapasztalatok hatására a községi tanács rendelkezésünkre bocsátotta az üresen álló huszárlaktanyát, amelynek nagyablakos, kőpadlós termeiben már összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között dolgozhattunk, mint a nádfüdeles ispotályban. A gyászos emlékezetű kolera mintha megvilágosította volna a vezető emberek elméjét, a század végéig tíz artézi kutat fúrattak a városban.

A hangzatos főorvosi címet most már joggal viselem, mert 1910 óta egy fiatal tüdőspecialistánk és belgyógyászunk is van. Ők újságolják, hogy egy német fizikus olyan készüléket talált föl, amely átvilágítja az emberi testet. Hogyan lehetne ennek a birtokába jutni? Nem tudom.

Töprengjenek ők rajta. Negyven évig becsülettel viseltem a fehér köpenyt, most már levetem, átadom helyemet a fiataloknak, s nyugalomba vonulok.

*

Ugyanazoknak az országjáró kubikusoknak a leszármazottjai, akik annak idején a Tisza-töltést építették, 1889-ben néhány hónap alatt elvégezték a vasútépítési földmunkákat. Mert ők már nem talicskával, hanem kétkerekű lovas kordéval dolgoztak. És szombaton este így mulatoztak:

*Kétkerekű kordén járok,
Mégis szeretnek a lányok.*

És elérkezett a várva várt nap. A városka bámész népét már a közelgő mozdony füstjétől is elfogta valami szorongás. Azok, akik először láttak vonatot, hányták magukra a keresztet, hogy Istenem, mit találnak még föl a pihent agyú mérnökök.

A vonat a fékek csikorgása és az ütközők csattogása közben begördült az állomásra, amelynek homlokzata roskadozott a zászlóktól. Az első kocsiból a közlekedésügyi miniszter helyettese lépett ki. Egy betanított kislány piros rózsacsokrot nyújtott át neki, megcsókolta, és elmondta versikéjét:

*Ó, végre, végre, csakhogy megjelentél,
Te tűzokádó, óriási ló!*

A miniszterhelyettes megköszönte a szívélyes fogadtatást, s a vonat előnyeiről beszélve igazat adott a kislánynak, mert a tűzokádó mögött még a legjobb versenylovak is lemaradnak. Akár hiszik, akár nem, két óra múlva már Újvidékre érkezik.

Beszédét harsogó tapsvihar követte.

Azt a három fiákert, amely a peron bejáratánál várakozott, egy körszakállas szegedi fényképész foglalta le. A negyvenkilós kamerát segédjei nagy óvatosan az elsőre emelték föl. A szöges végű állványt, a sátor karóit és ponyváit a másodikra, a vegyszeres ládát és a víztartályt a harmadikra.

A piactéren kötöttek ki, ahol a mester ötven tojást vett. A sárgájukból rántotta készült reggelire, a fehérjét meg bevitte a sebtében fölállított,

sötétkamrául szolgáló sátorba, hogy a jódezüstöt ráragassza vele az üveglemezekre.

A piacteret szegélyező épületek közül a köznemesek kúriái már rég eltűntek. A mester először az eklektikus stílusú városházát, a takarékpénztárt, a patikát, végül a Nagyvendéglőt vette lencsevégre, amelynek emeleti ablaksorai között vörös márvány, táncoló alakok látszottak. Külön kérésre az előző évben felépült hengermalmot is megörökítette, amelynek egyik melléküzeme kisebb villanytelep volt. Az Amerikába kivándorolni készülő, munkanélküli férfiak szintén lefényképeztették magukat, hogy a családtagok idehaza ne csak álmukban láthassák őket.

Mivel a fényképész szenvedélyes természetimádó volt, a három fiákert, teljes fõlszerelésével együtt a hallomásból ismert Nagyfához irányította. Nem csalódott. Csakugyan akkora volt, hogy hét ember is alig érte körül. Behúzódott a sátrába, és a kémlelőnyíláson át türelmesen figyelte a változó fény- és árnyékhatásokat. A lemezkazettát már a kezdet kezdetén beleillesztette a gépbe, s amikor egy szélcsendesebb percben egyetlen ág sem rezzen, elkattintotta a zárat. Így született meg az első kép a címeres nyárfáról. Kissé homályosra sikerült, mert a fototechnika gyermekcipőben járt még akkor. Nem látszanak rajta az ágain kipegőkopogó harkályok, levelein a gyapjaspillék hernyóinak rágcsálásai, és törzsén a farontó bogarak furkálásának nyomai. Azt meg ki is sejtette volna, hogy a föld mélyén, az öreg Nagyfa gyökérszálain már férgek ezrei lakmároznak.

*

Itt, a Sóhajok Fájánál történt az a baleset, amely családunk tragédiáját betetőzte. Szegényebbek vagyunk a templom egerénél, pedig egykor olyan gazdagok voltunk, mint Lúdia királya.

Messze vidék legnagyobb földbirtoka és a Tisza-parti gőzmalom részvényeinek zöme nagyapám kezén volt. Mintagazda hírében állott. Valami oknál fogva későn nősült, szegény származású nagyanyám harminc évvel volt fiatalabb nála. Az öregem nem láhattam, mert jóval a születésem előtt elragadta a halál. Fennmaradt fényképei kopasznak, középkorú apámat viszont dús, hullámos hajúnak mutatják, de a fejalkatukban és szájuk metszésében sem látok hasonlóságot. Egyszer kifüleltem az egymás között pletykázó cseléd lányokat, akik vérbeli nagyapámnak egy híres betyárt neveztek meg.

Nagyanyó közléséből annyit tudok, hogy fia már suttyó korában szeretett bravúroskodni. Szőrén ülte meg a legszilajabb csikót, de hiába

kapaszkodott a sörényébe, az olyan nagy ívben röpítette le magáról, hogy fejfel nekivágódott kastélyunk téglafalának. Szörnyen összezúzta magát, koponyatörést is szenvedett, a szegedi kórházban úgy-ahogy rendbe hozták, de homlokán élete végéig viselte ennek a hőstettnek a nyomát, s mintha párbajban szerezte volna, fűnek-fának dicsekedett vele. Még azt a dajkamesét is kitalálta, hogy az egyik leghíresebb angol vívótanárral mérte össze a kardját...

Bár súlyos agyrázkódást szenvedett, továbbra is a gimnázium legjobb latinistája volt. Pompás fogatot tartott. Tanárai is szívesen kocsikáztak vele, s ha vacsorára vitte őket a Tisza-parti halászcserébe, szemet hunytak az iskola szigorú szabályai fölött, neki megengedték a borozást, a biliárdozást, sőt a pincérlányok ölelgetését is.

Nyolcadikos korában akaratlanul is vállalnia kellett fiatalsága egyik kellemetlen szerepét, az apaságot. Valamivel elkápráztatta nagyanyó süldő szobalányát, a tapasztalatlan tanyai szüzet, s mire szegényke benne volt a bajban, már az orvosok sem tudtak rajta segíteni. Világra hozott engem. Gyorsan a nevére írtak három hold szántóföldet, és ezzel a fájdalomdíjjal „szárnyára bocsátották”... Már nagyocska gyerkőc voltam, amikor a szakácsnőnk a piacon rámutatott egy asszonyra:

– Nézd csak, az a te szülőanyád!

Összeszorult a szívem. Egy kocsiderékban kuporgott a toprongyos féltestvéreim között. Sovány volt, arca sokkal ráncosabb, mint ahogy életkora indokolta volna. Oda akartam menni hozzá, de a szakácsnő erővel visszatartott.

Mi volt ennek az ösztönös mozdulatnak az oka? Nyilván az, hogy otthon nem lengett körül valami boldog melegség. Nagymama a fiát becézgette majomszeretettel, én, az unoka csak afféle fattyúnak számítottam a családban. Apám meg egyáltalán nem törődött velem.

Érettségi után beiratkozott a budapesti jogi karra. A mama ugyanis abban a szent meggyőződésben élt, hogy egyetlenkéje ügyvédnek született, ragyogó jövő áll előtte, s ha isten is úgy akarja, országgyűlési képviselőként vagy miniszterként fog a történelembe bevonulni.

Teltek, múltak az évek, én már elsős gimnazista voltam, ő még mindig egyetemi hallgató. Ha levél érkezett tőle, azt nekem kellett a rövidlátó nagyanyónak fölolvassom. Emlékezetből idézve a sorai többnyire így hangoztak:

„Édes, aranyos Mamikám!

Sietek veled közölni, hogy letettem egy szigorlatot. És köszönetet rebegek a Mindenhatónak, hogy ezzel az örömhírrrel is kifejezhetem

irántad érzett mélységes hálámat. Becsületesen fölneveltél, és tudom, mi a kötelességem, de sokszor elfog a sírhatnék arra a gondolatra, hogy ebben a drága világvárosban annyi idő után sem találom föl magamat. Lépten-nyomon váratlan kiadásaim adódnak. Jelenleg is legalább ötezer koronára volna szükségem, hogy valamiképpen egyenesbe jöjjenek. Kegyeskedj, Mamikám, te égből szállt angyal, gondoskodni arról, hogy ezt a szerény összeget a lehető legrövidebb időn belül megkapjam...”

Szerény összeg! Pontosan egy vagon kenyérliszt ára. Hiszékeny anyóánk azonban a legnagyobb áldozatra is kész volt, és előteremtette fiának a kért összeget. De hogyan?

Miután beköltöztünk a városba, a birtokot a kastéllyal együtt bérbé adta egy zsidó gabonakereskedőnek. A Pestről érkezett levelek sürgetésére tőle vett föl nagyobb kölcsönöket. Ha év végén a kölcsön összege meghaladta a bérletét, s a különbözetet nem tudta kiegyenlíteni – hogyan is tudta volna? – nagyapó hagyatékából negyven-ötven hold zsíros televény átcúsúzott a bérlő kezébe.

Apám a szemeszteri szüneteket is fáradhatatlan kunyorálással töltötte. Pénzt, pénzt, pénzt! Térdre borulva csókolgatta édesanyja kezét. És nagy gyakorlata volt abban, hogy könnyeket csaljon ki önnön szeméből.

– Fürdőkád nélkül megész a kosz. A petróleumlámpa pisla fénye meg tönkreteszi a szemem, pedig tudod, hogy mennyire szeretnék éjszaka is tanulni!

Az elérzékenyült mama másnapra odarendelte hozzánk a vízvezeték- és villanszerelőt. Apám „tanulása” persze abból állt, hogy ruhástul levetette magát a heverőre, és a faliégőt bekapcsolva estétől hajnalig bújt a silány kalandregényeket.

Október elsején dagadt bugyellárral utazott vissza a százféle szóra-kozást nyújtó fővárosba, de már a következő héten diplomamunkájának várható költségeire hivatkozva pénzért táviratozott. És az anyja boldogan rohant a postára. Végre diplomás fia lesz!

Amikor december elején levágtuk a hízót, olyan tízkilónyi kóstolót, vagyis hurkát, kolbászt, pácolt sonkát és hájaskiflit küldött neki tőlem a pontosan megadott címre. Örömmel vállalkoztam az utazásra abban reménykedve, hogy édesapám bemutatja nekem Budapest csodáit. Sajnos, nem találtam otthon. Lakásadó asszonya a világ legtermészetesebb hangján újságolta, hogy a gazdag fiatalúr Monte Carlóban telet. Leadtam a csomagot, s lógó orral visszautaztam. Hát így sikerült az én első pesti kirándulásom.

Nagymama joggal tartott attól, hogy pénzeserszényét egy csavargó kirántja a hóna alól, és meglép vele. 1913-ban, Szilveszter napján megkért, hogy testőrként kísérem el a bankba, mert föl akarja venni a részvényei után járó évi osztalékot.

Elkísértem. Bárcsak ne tettem volna!

Az udvariasságáról ismert igazgató hosszú percekig várakoztatott bennünket, s amikor bejutottunk hozzá, szenvtelen hangon közölte, hogy egy árva fillért sem fizethet, mert óriási hátralékban vagyunk.

– Hogyhogy? – hüledezett az öregasszony. – Tessék csak ellenőrizni, hogy milyen baklövést követett el a könyvelési osztály!

– Baklövést? – ismételte a szót kissé csodálkozva az igazgató, majd kinyitotta a páncélszekrényt, s onnan egy félmillió koronára szóló váltót csúsztatott ügyfelének orra alá, aki szemüvegét föltéve megvizsgálta azt, majd nyugodtan visszanyújtotta az igazgatónak.

– Ehhez nekem semmi, de semmi közöm!

– Hogyhogy? Hiszen a nagyságos asszony aláírása van rajta.

– Közönséges hamisítvány. Azonnal jelentsék a rendőrségnek. El kell fogatni, és bíróság elé állítani a gonosztevőt.

– Rettenetes dolgot cselekedett, de...

– Semmi de! – vágott a szavába öreganyám. – Hát még ilyen gaztettet! Van törvény a világon, vagy nincs?

– Nagyon kellemetlen helyzetben vagyok – szolt az igazgató. – Mert szomorúan be kell vallanom, hogy a váltót a nagyságos asszony fia nyújtotta át. Ha a törvény kezére adjuk, kicsapják az egyetemről, évekre börtönbe csukják, örökre eljátssza a karrierjét.

Nagyanyó ezektől a szavaktól megtántorodott, lerogyott egy székre. Adtak neki egy pohár vizet, zsebkendővel legyezték a homlokát, ő meg keservesen sírdogált, hogy könyörüljenek rajta, mert a beteg szíve nem bírja elviselni ezt a szörnyű megrázkódtatást, legalább annyit várjanak, hogy a fia Monte Carlóból hazaérkezzen, hátha...

Az igazgató arca jéghideg maradt.

– A mai nappal lezárul a gazdasági év, mi tehát nem várhatunk.

– Akkor legalább ajánljanak valami okosat.

– Állunk a rendelkezésére. Most szépszerével kiállít egy szabályos váltót, és ezt a félmillió koronát betáblázzuk a birtokára. A hamisat meg itt, a szeme láttára széttépjük.

Hogy ne essen folt családunk becsületén, nagyanyó kénytelen-kelletlen ráállt az ajánlatra. Napokig összetörtnek érezte magát. Karos-zékében kuporogva azon töprengett, hogy a fia mire herdálhatta el azt a rengeteg pénzt. Számon kérje-e tőle? Szégyelli-e magát e ballépése

miatt? Töredelmes megbánással tér-e haza, követi-e a bibliai tékozló fiú példáját?

Nem követte. Kezet csókolt az anyjának, majd fehér mellényes zsakettjét kigombolva és ébenfa sétabotját mutató- és nagyujja között zsonglőri ügyességgel forgatva így szólt:

– Ha nem tudnád, édes mama, az a szerény összeg belépődij volt a felsőbb körökbe. Hiába vagyunk földbirtokosok, ha nincs nevünk. Bácskai parasztnak tituláljanak bennünket? Még mit nem! Elsősorban téged akarlak boldoggá tenni. Mint a Nemzeti Kaszinó újdonsült tagja ígérhetem neked, hogy rövidesen nemességet és címet kapunk. Kolosszális siker lesz! És tessék nekem gratulálni, mert kész ember vagyok. Megszereztem az oklevelet, és fölvettem az ügyvédi kamarába.

Nem kapott a váltóhamisításért szemrehányást, mert ezekkel a kecsgetető szavakkal sikerült elzsongítania a mama lelki fájdalmát. Nekem azonban égett az arcom a szégyentől, mert hallomásból tudtam, hogy tíz év alatt egyetlen vizsgát sem tett le. Élte az aranyifjak könnyelmű életét, külföldre utazgatott, osztályon felüli szállodák lakója és fényes éjjeli mulatók törzsvendége volt, telhetetlen a szórakozásban és az élvezetek hajszolásában.

Engem a huszadik század küszöbére tett le a gölya. És éppen betöltöttem a tizennegyedik évemet, amikor a szarajevói merénylet folytatásaként kitört a háború. Mohó kíváncsisággal szemléltem már a világot, talán azért is vésődtek belém oly mélyen az akkori események emlékei.

Július huszadikán estefelé apám a Délmagyarország rendkívüli kiadását lobogtatva szaladt haza a sarki újságárustól.

– Szenzációs hírt hozok, mamikám! Hadat üzentünk a rácoknak.

– És mi ebben az a rendkívüli öröm?

– Még kérde? Általános mozgósítás lesz, és én is bevonulok.

– Jézusom, tán csak nem?

– De bizony. Mert minden bátor legénynek a fronton van a helye.

– Legénynek talán. De te már harminchárom éves vagy, családapa. Mint jogász fogalmazz egy ügyes fölmentő kérvényt arra hivatkozva, hogy kiskorú gyermekedet és idős anyádat kell eltartanod.

– Hova gondolsz? Egy igaz hazafinak mindenét, ha kell, még az életét is föl kell áldoznia a szent ügyért.

Ágaskodott benne a harci kedv. Néhány nap múlva, amikor kézhez kapta a behívót, búcsúvacsorát rendezett a Nagyvendéglőben. A reggelig tartó eszem-iszom és mulatozás után fölsorakoztatta a cigányzenészeket meg a cimboráit, és katonás rendben vonult velük a vasútállomásra.

Bennünket, diákokat a tornatanár vezényelt ki oda. Beintésére öklünket rázva, ütemesen kellett kiabálnunk, hogy: „Vesszen Szerbia! Vesszen Szerbia!”

A reálgimnázium leánykórusa frissen betanult, harcra lelkesítő dalokat énekelt három szólamra. Hogy a hangzavar még teljesebb legyen, a tűzoltózenekar a peronon indulókat játszott. A kavicsos pályaudvaron ott nyüzsgött a város apraja-nagyja. Szülők, fiatal feleségek, mátkaságban levő leányok búcsúztak a hadbavonulóktól, s az elválás fájdalma könnyet csalt a szemükbe. Apám hősködő, hahotázó társasága még ekkor sem hozzátartozóit, hanem a borosüveg száját csókolgatta.

A némi késéssel begördülő, fölvirágozott szerelvényről két tábori csendőr ugrott le. A közlegényeket nyitott marhavagonba, a tartalékos tiszteket és karpaszományosokat, mint apámat is, másodosztályú kocsiba irányította.

Nagymama pityeregve nyújtotta kezét a vonatablakon kihajoló fiának:

– Drága gyermekem, egyetlen magzatom, a jó isten segítsen vissza hozzám. Nagyon vigyázz magadra! És mihelyt leérték a Száva partjára, írjál!

– Ne aggódj értem, édes mama! A bátrakat az égiek is oltalmazzák – vigasztalta apám, miközben a mozdony éleset fűtlyentett, és dohogva nekilódult.

Tábori lapot nem kaptunk tőle. Azt sem tudtuk, él-e, hal-e, amikor október végén gyógyszerekkel és két mankóval ellátva hazaküldték. Szabadulásának történetét így mesélte el:

– Kinn aludtunk a vaksötét erdőn, és egyszerre csak arra riadtunk föl, hogy ágyülövedékek robbannak körülöttünk, szilánkeső és kötörmelék hullik ránk. Hát ennek már fele sem volt tréfa! Ahogy ott ásítózok, egy erősebb légnyomás kidobott a lövészárokból. Erre én elkezdtem jajveszékeln, hogy segítség, segítség, végem van, nem bírok mozogni, megbénult a lábam. Tényleg zsidogott is egy kicsit, de miért ne játszanám meg a súlyos sebesültet? A szanitécek hordágyon hátravittek, az orvosok másnap egy kórházvonatban megvizsgáltak. Most vettem csak hasznát latin nyelvtudásomnak, mert megértettem hogy próbára akarnak tenni. Szimulálók-e, vagy sem? Fogaimat összeszorítva a legfájdóbb túsúrásokat is szisszenés, moccanás nélkül viseltem. Ha mozgatták, lábam leffegett, mint egy hozzám nem tartozó fadarab. Nekem, isten bizony, színésznek kellett volna tanulnom. A lényeg az, hogy hadiszolgálatra alkalmatlannak nyilvánítottak. De erről senkinek egy szót se!

Néhány hét múlva, amikor már biztonságban érezte magát, eldobta az egyik mankót, aztán a másikat is. Mint épkezláb ember a tábori

csendőröktől és egy alaposabb kórházi kivizsgálástól tartva nem mert fölutazni Pestre. Idehaza viszont ölte az unalom. Hánykolódott a heverőn, egyik cigarettát a másik után szívta. Kedélyállapota napról napra romlott, s végül talán búskomorságba esik, ha nem jut a fülébe az a hír, hogy a zárt körű Úri Kaszinóban izgalmas kártyacsaták zajlanak. Attól fogva elmaradhatatlan vendége lett ennek a játékbarlangnak.

Nagyanyó 1915-ben nem kapott haladékot a banktól. Hogy a váltóadósság nyomasztó terhétől megszabaduljon, az ősi birtok maradékából négyszáz holdat eladott rendszeres vevőjének, a bérlőnek. Ugyanebben az évben tudálékos apám rábeszélte arra, hogy jegyezzen hadikölcsönt, mert a gazdag kamatozása kötvényekkel rengeteget nyerhet, és a győzelem után visszaválthatja férje minden hagyatékát.

A Központi Hatalmak kezdeti gyors előnyomulását négyéves vérontás után még gyorsabb visszavonulás követte, és 1918-ban, egy borongós őszi napon apám teljesen megtörve jött haza a kaszinóból.

– Édes mama, mindennek vége! – mondta elakadó lélegzettel. – Itt az istenítélet. A zsidók addig szabotáltak, hogy elvesztettük a háborút.

Öreganyám nem szólt, csak zavartan maga elé nézett. A hadikölcsön birtokunk utolsó foszlányait is elvitte, a kastély árát meg apám sikeresen szétszórta a kártyaasztalon. A telekkönyvből véglegesen kitörölték a nevünket.

Közben fölvirradt a szerbek nagy napja. A Délvidéket elcsatolták Magyarországtól. Apám nekibúsult, képes volt egész éjszakákat átlumpolni. Néha az eszméletlenségig leitta magát. Ilyenkor nekem kellett a potyalesi társaságától megfosztanom, és karon fogva hazatámogatnom.

Teljesen rabja lett az alkoholnak. Még a nagymama orvosságos fiókjába rejtett konyhapénzt is elcsente, hogy pálinkához juthasson. Hangja rekedt volt, arca beesett, szeme vörös az álmatlanságtól.

Egy mámoros éjszakán vádló, szidalmazó szavakkal illette a szerbiséget. A rendőrök azon nyomban letartóztatták, és fogdába dugták. Nagymama szemét majd kiégette a szégyen. Gyorsan kellett intézkednie. Két-három dunnát eladott a tollaszidónak, hogy ügyvédet fogadhasson. Idősebb szerb ügyvéd volt, régi barátja a rendőrkapitánynak, így aztán könnyűszerrel kiszabadították a szájhóst a fogdából.

– Édes mama, igazán esküszöm, hogy utójára politizáltam részegen. Megcsömöröltem a világ dolgaitól. Családot alapítok, és élem az átlagpolgárok nyugalmas életét.

Kocsmázás helyett egy darabig odahaza foglalatoskodott, felsöpörte az udvart, a fásszínben egész halom gyújtóst aprított, majd fehér zsebkendőt kötve az orrára kitakarította a tyúkólat. Öröm volt nézni minden

cselekedetét. Hanem egy jó hét múlva ismét kínozni kezdte a kalandvágy. Kikönyörögte nagyanyó nyakából a vastag aranyláncot, útlevelet váltott, és fölutazott Budapestre.

Sokat aggódtunk érte, mert majd két évtizeden át nem adott életjelt magáról. Beteges képzelődésében és nyugtalan álmaiban a nagymama már a ravatalon látta. Én már régen kiszolgáltam a katonaidőt, nős ember voltam, már a második gyermekem születését vártuk, amikor 1937 tavaszán váratlanul hazatoppant. Mindjárt avval kezdte, hogy sürgősen szüksége volna némi anyagi támogatásra. Pezsgőgyárat épít Budán, a gépeket már meghozatta Franciaországból, a termelés beindításához azonban óvadék kell, mert a magyar hatóságok tudni akarják, hogy a piac meghódításáig miből fizeti az adót. Édes mama így, édes mama úgy, a haszontalan hízelgő végül is aláíratott vele egy akkora összegre szóló váltót, mint amekkora a malomipari részvénytőkénk volt.

Az ingatlanok után így úsztak el az értékpapírok is. Többé nem volt mit pénzzé tennünk. Beköszöntött hozzánk a szegénység. Nagyanyó az orrát szívogatva borult a mellemre:

– Hiába akarok erős maradni, sírnom kell. Apád mindent megkapott az életben, amit akart, de nem elégedett meg semmivel. Azt hittem, nagyra hivatott ember, és lásd, mire vitte! Engem is visszalökött abba a mélységbe, ahonnan fiatal koromban egy jó házassággal kimásztam. Öregségemre ismét proletár lettem. Csak súlyosabb csapást ne hozzon már rám a sors!

A pezsgőgyár sohasem épült föl. De apám legközelebb vadonatúj autón és a Nyilaskeresztes Párt egyenruhájában érkezett haza. Ivótársai örömjongással fogadták, a fiatal nők utánabámultak. Csak mi, otthoniak éltünk állandó rettegésben, mert rossz volt néznünk, hogy milyen őrült iramban kavarja a port a város kövezetlen utcáin. Egy vasárnap lenn, a Tisza-parti halászcserdében ismertette pártja célját, a Németországgal való fegyverbarátságot, Magyarország régi határainak visszaállítását, és a zsidóknak az utolsó szálig való kiirtását, minden ingó és ingatlan vagyonuk elkobzását. A győzelem reményében annyira felöntött a garatra, hogy hazafelé tartva elvesztette uralmát a kormány fölött, és nekihajtott a háromszáz éves nyárfának. Nagyanyó fia, minden öröme és reménysége, 56 éves korában így fejezte be céltalan életét. „Hűséges” barátai közül egyik sem kísérté ki utolsó útjára. A ravatalozó előtt a pap azzal vigasztalt bennünket, hogy földi salaktól megtisztult lelkét isten szólította magához.

Az autóröncsöt eladtuk, s éppen annyi pénzt kaptunk érte, hogy sírját kőkereszttel jelölhettük meg.

*

Szüleim 1913-ban lakással együtt kibérelték a gyepsori szélmalmot. Fújtak a böjti szelek. A vitorla hányta a cigánykereket, volt olyan hét, hogy szegény apámnak éjjel-nappal talpon kellett lennie. Erős ember volt, bírta a munkát. És az esze jól fogott. A háborús évek elején még a gőzmalommal is állta a versenyt.

Mert a tanyai parasztok az éj leple alatt hozzá vitték öröltetni a rekvi-ráló osztagoktól elrejtett búzát azzal sem törődve, hogy már kétszeresére emelte a vámot. A világításhoz ők adták a petróleumot, s amíg a garatról alápergett a szem, pálinka mellett elbeszélgettek a világ dolgairól.

A háborúnak sehogy sem akart vége szakadni. Idősebbnél idősebb korosztályokat hívtak be. Mert a harctéren szorult a helyzet. Apám harminckét éves volt, amikor póttartalékosként berukkolt. Megcsókol bennünket, és elment. Soha többé nem láttuk viszont. Hivatalosan csak olyan értesítést kaptunk, hogy az olasz fronton hősi halált halt.

Anyám törekeny asszony volt, én tizenkét éves gyerekőc, ketten sem bírtuk a vitorlát beállítani és a teli zsákokat cipelni. A tulajdonos föl-mondta a szerződést, mi pedig mehettünk isten hírével. Anyám elindult albérleti lakást keresni. Bárhova kopogtatott is be, mindjárt azt kérdezték tőle, hogy magános-e.

– Van egy kisfiam – volt a felelet.

– Nagyon sajnálom, de csak olyan albérlő jöhet számításba, akinek se kutyája, se macskája. Gyerektől meg pláne őrizzen meg az isten. Szemtelen, csapkodja az ajtót, tüzet csinál...

A sok hiábalavó barangolás után szegény anyám úgy döntött, hogy a tanyavilágban próbálunk szerencsét. Szép asszony volt. Hogy azok a bővérű parasztgazdák ne szállhassanak rá, védőpajzsul engem is magával vitt. Munkát szeretett volna vállalni.

– Ide hallgass, te tűzről pattant menyecske! Én azonnal fölfogadlak cselédnek. Legyél egy kicsit jó hozzám – mondta egy potrohos gazda.

– Mit fizet kend egy hónapra?

– Hát mit fizetnék? Kapsz reggelit, ebédet, vacsorát, meg a kamrában fekhelyet.

– A fiam is velem lehet?

– Mit képzelsz még? Tán csak nem fogom a pulyádát is etetni?

Ezzel elfordult. Anyám megfogta a kezem, mentünk tovább, de már sírtunk is. A sok kilincselés után egy zsidó hadseregszállító fogadott be bennünket. Szabályos egyenruhában, vállra vetett puskával járt-kelt, vagyis a saját birtokán katonáskodott. Az orosz hadifoglyokat őrizte, akik ingyenmunkát végeztek neki. Negyven-ötven hízót vágtak le hetente. Anyám két másik cselédasszonnyal együtt kisütötte, hordókba töltötte a

zsírt, a zsellérek fölfüstölték azt a rengeteg sonkát, oldalast, szalonnát, az igáskocsisok meg vitték a vasútállomásra. Gazdurunk rengeteget nyert ezen az üzleten. Mi sem jártunk rosszul, mert a disznóhúsból degeszre ehettük magunkat. A nagy jólét azonban csak 1918 őszéig, vagyis a világháború végéig tartott. Mehettünk vissza a városba.

Évekig egy alsóépületben volt a lakásunk, olyan szűk zug, amelyben két ágy is alig fért el. Fekete kendővel a fején anyám mosni, takarítani járt a gazdagabb házakhoz.

– Szomorúan süt rám a nap is, mert nem tudom, hogy apád hogyan jutott a halál torkába – mondta, amikor fáradtan hazajött. – És azt sem tudom, hol van a gyászos sírja.

Az éjjeli csendességben is annyit sírdogált, hogy nem lehetett tőle nyugodtan aludni.

– Jaj, hűséges, jószavú uram, a fiunknak sincs gondozó édesapja. Ha tudnád, mennyire epeszti szívemet a bánat! Hogyan neveljem föl? Az életünk keserűség és nélkülözés. Egy árva krajcár sincs a háznál.

Ezekből a sirámokból megértettem, hogy kamaszként is kenyérekeregethez kell jutnom. 1922 januárjában egy napszámoscpathoz szegődtem, amely a befagyott Nádaly patakon vágta a nádat. Olyan kegyetlenül fújt az északi szél, hogy a nádtörmeléket sem mertük meggyújtani, mert leégett volna minden. Napközben átnedvesedett, estefelé a szibériai hidegben megfagyott, csörgött rajtam a ruha. Mivel a város három órányi járőföldre volt, az éjszakákat kénytelenek voltunk egy közeli tanya istállójában tölteni. A testmeleget árasztó lovak és tehenek közé nem feküdhettünk. Rúgtak, döftek ijedtükben, így hát az egész éjszakát talpon, dideregve töltöttük el.

Azon a héten, amíg a nádvágás tartott, kenyéren, szalonnán éltem, úgyhogy a viszontlátás pillanatában anyám alig ismert rám, mert szinte csontig lesoványodtam.

A kamaszkorból kinőve a következő év nyarán cséplésre jelentkeztem. A géptulajdonos a mázsálást és a kazalrakást az öregekre, a zsákolást meg az erősebb legényekre bízta. Én a kazalról dobáltam a kévéket egy fürge mozgású lánykának, aki a dob tetején állva elkapta, és átnyújtotta az etetőnek. Hogy mozdulatainkat el ne vétsük, minduntalan összenéztünk, olykor-olykor össze is mosolyogtunk.

Mivel a legények színe-java megrokkant vagy elesett a háborúban, a szerencse lánya volt az, akinek udvarlója akadt. A kis barna sem csinált titkot abból, hogy kötődik hozzám, és jómagam is annyira megkedveltem már, hogy Szent István napján, amikor hazamehettünk tisztálkodni és ünnepelni, annak rendje és módja szerint elmentem a szüleimhez, megkértem a kezét. És nem kaptam kosarat.

Ezen a nyáron, sajnos, súlyos szerencsétlenség ért. Émelygésnek, gyomorrontásnak, amit a rossz tanyai kútvizektől kaptunk, a cséplőgép szerszámcsészében található pálinka volt az egyetlen orvossága. Egy reggel talán a kelletén felül kortyoltam belőle. A nagyobbik baj az volt, hogy a szemerkélő esőben az asztagra vezető létra csúszóssá vált, a legfelső fokáról lezuhantam, és bokában eltörtem a bal lábamat. A kórházban az orvosok gipszbe tették, de valami műhibát követtek el, mert a sérült rész egyszer csak üszkösödni kezdett, és hiába próbálkoztak drága injekciókkal, végül is az amputáláshoz folyamodtak.

Ismerőseim azt mondták, így volt ez följegyezve a sors könyvében, és a menyasszonykám alighanem undorral fordul el tőlem. Tévedtek. Azt mondta, amíg él, a történetek után is hűségesen fog ragaszkodni hozzám. Tudja, hogy nem leszek nyűg az életében. És a következő év tavaszán oltár elé állt velem. Lakodalmunk bármennyire is egyszerű volt, elvitte a megtakarított pénzünket, a cséplésben együtt keresett búza árát.

Amikor a vendégek széledezni kezdtek, súgva megkérdeztem apám öreglány nővérét, hogy mitévők legyünk. Hiszen anyám albérleti odújába hárman már nem zsúfolódhatunk össze.

– Semmi gond! Nagy házam van, befogadlak benneteket – mondta habozás nélkül. Jókedvű volt, mert a férfiak őt is megforgatták a csárdásban. – Reggel máris költözhetek hozzám.

Költözködés? Hármat fordultam a targoncával, és a tethelyre került a feleségem hozománya: a két ruhásszekrény és a két ágy.

Másnap, ahogy a lakodalom fáradalmait kialudtuk, leültünk a kemencepadkára, és keserűen tűnődni kezdtünk azon, hogy mi vár ránk. Hogyan lehet pénztelenül megkezdeni a házaseletet? Nem vagyok érzékeny természetű ember, de amikor a delet harangozták, kibuggyant a könny a szememből.

– Drága kincsem, eredj haza ebédelni! Legalább te ne éhez – mondtam. – Velem majd csak lesz valami.

Amíg odavolt, váratlan ötletem támadt. Elsiettem a gőzmalomba, ahol apám legjobb legénykori pajtása, szegről-végről rokona felügyelő volt. A jóléttől meg a sok üléstől már olyan gömbölyűre hízott, hogy alig fért el üvegfalú fülkéjében. Kinyúlt a tolóablakon, s megragadta kezem:

– Szervusz, öcskös! Rég láttalak. Mi újság?

– Megnősültem. Tegnap volt az esküvőnk.

Széles ábrázata mosolyra derült.

– Szóval, vállaltad a házasság nyűgét. Jegyezd meg, hogy igazán jó feleségek csak a mesékben vannak.

– Drága bácsikám, remélem, hogy az enyém a valóságban is szeretetre méltó lesz. Csak egy baj van. A pénztelenség. Szeretnék munkába állni.

– Ha ilyen rokkant lábbal bírod a zsákolást, hétfőn már jöhetsz is. Két dinár az órabér.

Hétfőn pontos időben megjelentem a rakparton. Éppen két dereglye búza érkezett a kikötőbe. Nem volt még ott emelőkötel és csiga, serleges felvonó vagy motoros szállítószalag. 1923-ban a rakodásban nálunk csak a nyers emberi erőt ismerték. Délig megtelt a raktár földszintje, rövid pipahuja után hordani kezdtük az emeletre a búzát. A lépcsőskön már annyira nyomott a hetvenkilós zsák, hogy alig kaptam levegőt. Lefelé jövet kissé kifújtam magamat, aztán emelhettem vállamra a következő zsákot.

Kedden hajnalban alig bírtam az ágyról leszállni. Sziszegve húztam föl az ortopéd cipőt, mert a csonka lábam a megerőltetéstől kisebesedett.

– Maradj itthon! – könyörgött a párom. – Elmegyek én kapálni. Majd csak megélünk valahogyan.

Én azonban nem akartam kilépni a hámból, mint a rossz ló. Az volt a szerencsém, hogy másnap kisebb zsákokban érkezett a gabona. És lassan-lassan beleszoktam, beletörődtem a zsákolásba. Persze a későbbiekben is voltak nehéz megpróbáltatások. Egy este, rendes munkaidő után kétezer zsák korpát kellett ötünknek berakni az uszályba. Közben szakadt az eső. Olyanok voltunk, mint a moslékban hempergő malacok.

Az uszálytól a rakpart lépcsőzetéig vezető padlódeszka a sok talpalástól olyan sima volt, mint a templom márványlépcsője. És a legkisebb hullámok is hintáztatták. Hogy le ne csússzak róla, ortopéd cipőm talpába recés fejű szegeket vertem. Szidtak is érte eleget, mert fölszaggatták a deszkát, és a szálkák beleszúrótak mezítlábas társaim talpába.

Kerek tíz évet húztam le rakodómunkásként. 1943 nyarán kijött bennünket ellenőrizni az igazgató úr, s észrevette, hogy csurog cipőmből a vér. Fölhúzatta velem a nadrágom szárát, és másnap közbenjárt ügyemben a polgármesternél. Kineveztek mezőőrre: az urak Tisza-parti szőlőjére kell vigyáznom. Jobbat álomban sem képzelhettem, mert ez a munka nem egyéb, mint sétálgatás ide-oda a kutyámmal.

*

A Nagyfa fölött is múltak az évek. Vénülni kezdett. A tavaszi szélben még az öröklét reményében szórta magvait, de a nyári hónapokban, ha nagy vihar vonult el a táj fölött, már a vastagabb alsó ágait is tördelte. És kalapnyi taplógombák jelentek meg rajta. Féregfúrta odúiba vadméhek

költöztek be, kártevő rovarok, mert kiszívják a csemegeeszőlő nedvét. A szőlőgazdák megkérték a sánta csósz, hogy füstölje ki őket onnan. Szót fogadott. Szalmacsóvát gyömöszölt a legmélyebb repedésbe, meggyújtotta, s ettől aztán begyulladt az egész fa. Senki sem kérdezte, hogy joga van-e még élni. Odvasságánál fogva nem volt már alkalmas se bölcsőnek, se koporsónak, se fejének. Napokig elfüstölgött, de ettől még nem száradt ki egészen. Ám két megmaradt ágát széttárva csak tengődött. Nagy sebébe, a boltozatos kapubejárathoz hasonló és méretű elszenesedett üregébe nyári zápor vagy jégeső esetén azok a közelben dogozó szegényebb szőlőtulajdonosok húzódtak be, akiknek kunyhójuk sem volt. Szorultság esetén tízen is elfértek benne. A huszadik században vallásos érzés már nem, csak tisztelet övezte, s ennek köszönhető, hogy az üregében őrzött ást, kapát, gereblyét soha senki el nem lopta.

*

Sorsdöntő napokat élünk. Az SS-katonák deszkából megfigyelőállást eszkábáltak a félig lassan kiszáradt nyárfára. Onnan kémlelik messzelátóval a túlsó partot, ahol úgy nyüzsögnek a szovjet katonák, mint hangyák a bolyban. A kisbíró azonban kidobolta, hogy semmi aggodalomra sincs okunk, és hogy a vakrémületet keltő személyeket példás büntetéssel sújtják. Alig néhány perccel a „megnyugtató” dobszó után sisteregve repült át az aknavető-lövedékek sorozata a háztetők felett. Bátor honvédeink és az állig fölfegyverzett német katonák szinte észrevétlenül ellillantak a városból.

Mi lesz most?!

A magára maradt helyi hatóság hirtelenében minden csoportosulást betiltott, elrendelte a szesztilalmat és a polgárság biztonságos helyre való elvonulását.

A Cigánysoron mi más lehetne a biztonságos óvóhely, ha nem a krumplisverem. Egyetlen sötétkék ruhámban ide húzódtam le a drága hangszeremmel együtt. Nekem a pusztá életemen és a nagybögömön kívül más mentenivalóm nem volt.

Hogy könnyebben múljanak az órák, a szálloda szemétdombjáról guberált hetilapokat böngészgettem. Gyorsan elfogott az unalom, mert tele voltak a sorozatos és bámulatos német győzelmekkel, a készülőfélben levő csodafegyverekkel, amelyek egész világrészeket perzselhetnek le, az utolsó oldalt pedig a zsidókról és a cigányokról készült gúnyrajzok töltötték ki. A zsidókat általában görbe orrú pénzeszsákoknak, bennünket meg tátott szájú kormos majmoknak ábrázoltak. Elképzelhető, mennyire örültünk ennek a megtiszteltetésnek!

Harminc évvel ezelőtt ebben a sötét krumplisveremben, a foltos zsákok között szült meg engem az édesanyám. Némi túlzással szólva, itt láttam meg a napvilágot. A putriból, ahol minden bútordarabunk egy szék és néhány csupasz szalmazsák volt, és ahol hét idősebb testvérem rajcsúrozott, szegény anyámnak a szülési görcseivel ide kellett lehúzódnia. Apám nem volt a segítségére. A vályogvető és tapasztó bandába tartozott, s kakasszóra fogta a vakolókanalat meg a simítót, s elment hazulról.

Életem első hét esztendejéről csak nyomasztó emlékeket tudok fölidézni. Szemünk gyakran kopogott az éhségtől. Mert a munkájáért hiába kapott apám szép előleget meg fizetséget, annak java részét elitta. Cipőt nem viseltem, végül is olyan vastag bőr képződött a talpamon, hogy télvíz idején mezítláb iringáltam a csatorna jegén. Félmeztelenül! Anyám már nem bírta nézni az örökös didergésemet, s a bolhapiacon vett nekem egy fodros lányruhácskát, mert az olcsóbb volt, mint a fiúknak való öltöny. Ebben telettem ki.

Az a rang és vagyon szerinti rétegződés, amely a városi polgárságot akkor jellemezte, kicsiben a Cigánysoron is érvényesült. A dombtetőn, ahol a lócsiszárok laktak, téglajárda is volt, és minden házat reteszeltető kapu védett a betolakodóktól. A következő épület is cseréptető volt, és széles eresze alatt, egy hosszú padon a délelőtti órákban kinn üldögéltek, napoztak a muzsikusok, közöttük anyai nagybátyám, a bőgős is. A sok éjszakázástól, cigarettafüsttől gyulladt volt a szemük, s többet köhécseleltek, mint beszélgettek.

Ezután következtek az első világháborús hadirokkantak, akik valami kis havi segélyt kaptak ugyan, de igen szégyellték, hogy a cigányok közt kell lakniuk. Voltak itt családaltalan, kivénült cselédek is, akiknek a szolgálatára a földbirtokosok már nem tartottak igényt, s szélnek eresztették őket. Sóhajtozva emlegették a jobb napokat, amikor még a havi komencióból túrhető megélhetésük volt.

Ott, ahol a löszhát leereszkedett a libalegelőre, hosszabb-rövidebb időre sátoros cigányok telepedtek le. A Duna-Tisza közén úgy vándoroltak egyik helyről a másikra, mint régen a pusztai nomádok.

A szülők rendszerint a sátor előtt guggoltak olyan pipafüstöt árasztva, hogy az embert hányinger fogta el a közelükben. Parázsló szemű hajadon lányaik alkonyatkor lementek fürödni a Tiszára, csiricsáré ruhát öltöttek magukra, majd a városliget zöld lugasai közé húzódván egy-két forintért bárkivel lefeküdtek...

A legények egytől egyig dologkerülő csibészek voltak. Reggel szemükbe húzták kajla kalapjukat, vakságot vagy sántaságot mímelve szétszéledtek a szélrózsa minden irányába, szívszaggató módon siránkozva délig

végigkoldulták az egész határt. A kapott alamizsnát: krumplit, lisztet, babot az első kültelki csárdában pénzre vagy pálinkára váltották, majd a libalegelőre vonulva napestig rúgták a rongylabdát.

Ha a kéregetéssel nem boldogultak, a magántulajdonra fittyet hányva dézsmálták a határban a termést, vagy a hatósági tilalom ellenére hazavittek néhány kiló döghúst a sintértelepről.

Bármilyen tolvajlás történt is a városban vagy a tanyavilágban, a nyomozó csendőrök első útja mindig hozzájuk vezetett, s bizony, nem bántak velük kesztyűs kézzel.

Szerettem volna én is rúgni a labdát, de anyám nem engedett közénk, mondván, hogy tetű van a fejükben, s ha fiú is vagyok, a fodros szoknyám miatt félreértésből kikezdehetnek velem.

A napok unalmát avval űztem el, hogy ott ténferegtem a gubigödrök körül, kíváncsian lesve, hogy a vályogvetők ásója mit hoz napvilágra a föld mélyéből. Amikor hazamentek ebédre, magam is leereszkedtem valamelyik gödörbe, játékból turkáltam ott a földet, így akadtam rá egy törött agyagedényre, amelyben tíz-tizenöt megzöldült rézpénz volt.

A cigányok a gyermekeiket a tanulástól, illetve a nádpácától óva végtelenül haragudtak azért, hogy közel van hozzánk a külvárosi iskola, de azt is tudták, hogy a nádpálcás úr kissé bogaras ember, mert mindenféle vacakságot gyűjt.

Elvittem megmutatni neki a talált petákokat. Nyári szünet volt, az iskolában egyedül ő tartózkodott. Amikor íróasztalára borítottam a „hözományt”, olyan izgatottság fogta el, hogy fehér keze elkezdett remegni. Elővette tokba zárt szemüvegét, nyeles nagyítólencséjét, majd ecetes vízben megfürdetve vizsgálni kezdte az érme egyre tisztábban látható föliratait. Aztán kutató tekintetét rám vetve megtörte a csendet:

– A teremburáját, fiam, hol találtad ezt?

Noha igazmondó gyereknek neveltek, magyarul még nem tudtam rendesen, így hát olyan cigányos keveréknyelven adtam elő neki a gubigödrök titkát. És attól fogva bármit találtam is, rohantam vele hozzá.

Voltak esetek, hogy ő is kísértelt a gödrökhöz, s ha téglatormeléket vagy vázatormeléket pillantott meg a mélyben, megkérte a cigányokat, hogy óvatosabban ássanak. Azok szót is fogadtak neki, mert a cserépdarabokért egy-egy pakli pipadohányt kaptak ajándékba. Amikor az egyik gödör oldalában kiégetett kemencét, talán gölöncsérműhelyt találtak, a tanító úr örömben majd kibújt a bőrből, és fényképészt hivatott, hogy örökítse meg a jeles helyet.

Szóbeszédből annyit még az öregek is tudtak, hogy hajdanában ördögcérna fedte be ezt a környéket. Rókák és kóbor kutyák rejtekhelye

volt, senki földje a múlt század végéig, amíg a kolompárok, vagyis az üstcsináló cigányok óvatosan be nem fészkeltek ide magukat. Mivel a hatóság nem háborgatta őket, bátorságot kaptak, s néhány emberöltő alatt az elhagyott, keskeny földgerincet teljesen benépesítették. És szél-tében-hosszában suttogták, hogy aki az igazat akarja tudni, az csak rájuk hallgasson, mert ők itt az őslakók.

A tanító úrtól a múltnak egészen másféle változatát hallottam. Mind-az, amit itt a gödrökben találunk, egy középkori település maradványa. Először a tatárjárás és a pestis idején néptelenedett el. Aztán a törökök dúlták föl, a férfiakat egytől egyig legyilkolták, a nőket és a gyerekeket meg rabszjóra fűzve a drinápolyi rabszolgapiacra hurcolták.

Nem tudtam megállni, hogy a részletekről ne kérdezzem, s talán ennek köszönhetem, hogy megkedvelt, s fiai kinőtt, de jó állapotban levő ruháit, cipőit nekem ajándékozta. Madárijesztő szoknyámat a szemétre dobatta velem, augusztus végén pedig fölkereste édesanyámat, és rábeszélte arra, hogy írasson be az iskolába.

Az én gyermekkoromban az volt a szokás, hogy a jó tanulók a tanterem első padsoraiban, a rosszak meg az utolsókban foglaltak helyet. Jómagam valahol a középtájon ültem. Számtanban kissé gyengécske voltam, de elég szép betűket karcoltam a palatáblára, olvasni is tűrhetően olvastam, éneklésben pedig a kitűnőkkel is fölvettem a versenyt. S mivel áldott emlékü tanítóm nem törődött a származásommal, osztálytársaim is jóindulattal viszonyultak hozzám, sohasem vágták az arcomba azt a szót, hogy: cigány.

Az iskolában tanult szép dalokat esténként odahaza is elénekeltem, a rokonság a pászortüzet körülülve élvezettel hallgatott. A negyedik elemi befejezése után így szólt hozzám a nagybátyám:

– Figyelj rám, kölyök! Iskolázott vagy, a cigányok között senkinek sincs négy osztálya. Nehogy apád nyomdokaiba lépj! Elég hosszúak és fürgék az ujjaid, a hallásod is jó. Sokkal könnyebben keresed meg a kenyeredet a vonóval, mint a vakolókanállal.

Bár hírből sem ismerte a kottát, a nagybőgőn kitűnően játszott, a keze alá vett, s mivel elég fogékony voltam, a következő év tavaszáig játékommal majdnem utolértem az öreget. 1934-et írtunk akkor. Ősszel egy hónapig tartó gyász volt, mert Marseille-ben a merénylők lelőtték a királyunkat. Elgondolható, hogy milyen szörnyű csapás volt ez a cigányzenészekre! Szídták is a merénylőket, ahogy csak a szájukon kifért. Hogyan éljenek meg egy hónapig családostul gázsi nélkül? Az egyetlen mentsvár a titkos Tisza-parti örömtanya volt, amelyet piaci napokon az élvhajász, pénzes parasztgazdák látogattak. A haszonleső kerítőnők

ilyenkor nemcsak az utcalányokat, hanem a zenészeket is mozgósították. Hát így juthatott szegény nagybátyám némi pénzforráshoz. A baj ott kezdődött, hogy az éber zsandárok a Tisza-parton elhaladva fölfigyeltek a bordélyházból kiszüremelő zenére. Puskatussal megdöngették a kiskaput. A kéjnök mézesmázos szavakkal néhány percig visszatartották őket a verandán. Eközben a primás, a brácsás meg a pikulás kibújt az újságlapnál alig nagyobb ablakon az utcára, de nagybátyám a hasas bőgőjével a szobában rekedt. Letartóztatták, és felségsértésért elítélték.

A következő év januárjában távirati értesítést kaptunk, hogy a börcöncellában kétoldali tüdőgyulladásra kapott, meghalt, és állami költségen eltemették. Hangszerét megörökölve én töltöttem be a zenekarban az üresedést. Muzsikáltunk születésnapokon, reggelig tartó bálokban, lakodalmakban. Volt olyan eset is, hogy lefoszlott a lószőr a vonómról, mert három éjjel, három nap húztuk szinte egyfolytában. A vendégek tömték magukba a jobbnál jobb sülteket, nekünk meg a kimerültségtől egy falat sem ment le a torkunkon. Idősebb társaimban a pálinka tartotta úgy-ahogy a lelket. Az átvirrasztott éjszakákon úgy megdagadt a bokám, hogy reggel alig bírtam róla lefejtetni a zoknit. Az arcom meg fehér volt, mint a frissen meszelt fal.

1936-ban váratlan szerencse ért. Egy Budapesten élő karmesternek olyan honvágya volt, hogy otthagytott csapat-papot, hazaköltözött, s itteni családi házáat afféle zeneiskolává alakította át. Kottát nem ismerő, hallásból játszó nagybátyám után ő lett az igazi mesterem. Először is rendesen fölhangolta a bőgőmet, majd megtanított a vonó helyes használatára, a szabályos ujjrakásra és játékmodorra. Neki köszönhetem, hogy fölvettek a Nagyvendéglő szalonzenekarába, ahol már sokkal jobb sorom volt, mint az úgynevezett malacbandában. Mert ez a vendéglő a magasabb osztályhoz tartozók szórakozóhelye volt. És benne messze föld leghíresebb konyhája. Nehéz volna felsorolni, hogy hosszú éltapján miféle finomságok szerepeltek. Szárnyas, nyúl, bárány, sertés pörköltnek főzve, rántva vagy peccsenyének sütve, de olyan adagokban, hogy ebéd után a pincér alig győzte elhordani az asztalról a maradékot.

Már hosszabb ideje muzsikáltam ott, amikor hirtelen egy gondolat villant át az agyamon. Minek adjuk ezeket a jó falatokat a kutyabarát vénkisasszonyoknak, amikor szomszédjaim, rokonaim alig támolyognak az éhségtől? Beszéltem az igazgató úrral. Szó nélkül beleegyezett abba, hogy vigyem a maradékot oda, ahova csak akarom, őt az ilyen semmiségek nem érdeklik.

Különösen egy eset maradt meg élénken az emlékezetemben. A Nagyvendéglőnek állandó, ebédjegyves vendégei is voltak, megrögzött

aggregények, akiknek a szakácsnő karácsony böjtjén egy hatalmas cse-
réptál mákos tésztával akart kedveskedni. Igen ám, de ezek a jó erőben
levő kosztosok hányaveti módon félretolták a böjti eledelt, és sült pulykát
rendeltek, mert arra jobban csúszik a bor.

Délután a mézzel csurgatott tésztát kivitem a Cigánysorra. A cingár
purdék körülülték, s pusztá kézzel nekiestek. Öt perc múlva egy mákszem
sem volt a tálban.

A Nagyvendéglőben azért szerettem muzsikálni, mert az éjszakai
életnek azok a hősei jártak oda, akik meglepő leleményességgel paza-
rolták el a vagyonukat. Zenekarunk idősebb tagjai évekre elraktározták
emlékezetükben azokat a magyar nótákat, népdalokat, amelyeket ezek
az urak legjobban szerettek. A szőnyegen térdepelve kellett játszanunk
nekik. Az igazi főnyeremény mégis az volt a számunkra, amikor váro-
sunk szülőtte, egy budai pezsgőgyáros hazavetődött. Ötven körül járt,
de korát meghazudtolva védte a bort, szünet nélkül, reggelig mulatott,
mi pedig mámoros lendülettel játszottunk, mert egymás után dobálta
asztalunkra a százásokat. Öten voltunk a szalonegyüttesben, de reggelig
nekem is akkora osztalék jutott, hogy abból építtetem föl ezt a szoba-
konyhás házikót.

Emlékszem arra a dermesztő januári reggelre, amikor autóján haza-
vitt bennünket. Éppen ki akartunk szállni a kocsiból, amikor váratlanul
odatoppant apám félkegyelmű húga. Ledobta hátáról a batyut, s nem kis
büszkeséggel kezdett belőle kirakodni. Kenyérháj, rongy, újságpapír és a
vasútállomás salakgödreből guberált széndarab mint ritka kincs került
itt napvilágra.

– Ez meg kint aludt az éjszaka az eperfán – kezdte a szemérmes
történetet, miközben szénport söpört le egy döglött kakas tolláról.
– Megfagyott, lepottyant. Kendermagos. De tapogassák meg, milyen
kövér! Délre zamatos paprikás lesz belőle.

– Szörnyű – mondta borzongva a pezsgőgyáros. – Walesi hercegnek
érezem magam, ha ilyesmit látok. És menten meghalnék, ha abból a pap-
rikásból ennem kéne.

1937-ben meghalt. De nem a cigányasszony főztjétől. Részegen au-
tóbaleset érte.

Aztán bekövetkezett az, amit a sajtó évekig jósolt: a német hadigépezet
végigszáguldott a fél világon.

A háború rengeteg szerencsétlenséget zúdított a Cigánysorra. 1942
tavaszán minden munkára és fegyverre fogható férfit tizennyolctól har-
mincöt éves korig bevonultattak, ha csak mozogni is tudott. Egyenruhát
húztak rájuk, és kiküldték a keleti frontra aknát szedni, a tapintatosabb

megfogalmazás szerint a hazát védeni. A sokgyerekes anyák meg magukra maradva boldoguljanak, ahogy tudnak! Minthogy már a szavatolt ellátás időszakában éltünk, titkon eladták a cukor- és petróleumjegyüket, hogy néhány pengőhöz jussanak.

Engem is a sorozóbizottság elé állítottak. Mindaddig abban a meggyőződésben éltem, hogy egy bögsznek, aki egész éjszaka áll, mert ülve nem játszhat, a lábfeje és a bokája a megterheléstől feltétlenül olyan lesz, mint az elefánté. A katonarvos azonban jóindulatúan megmagyarázta, hogy a vizenyős puffadásnak más oka van. A sok cigarettától és pálinkától olyan veszélyes módon károsodott a szívem, hogy fölmentett a katonai szolgálat alól, és alaposabb kivizsgálásra utalt. A kórházban ugyanezt a diagnózist állapították meg. Azóta pálinkát nem iszom. Tiszta bort sem. Hosszúlépést is csak a legritkább esetben.

1944 nyarán minden délelőtt légiveszélyt jelzett a sziréna. Városunk módosabb magyar polgárai ügyesen elkerülték a zsúfolt óvóhelyeket, úri nyugalomuk érdekében családostul lehúzódtak a gyümölcsösbe, mert biztosak voltak benne, hogy az észak felé vonuló angolszász repülőgépek oda már bombát nem pottyantanak. Hogy minél kellemesebben teljen az idejük, a beteg, de emlékezetes Nagyfa alatt gyakran rendeztek pikniket, amelyen mi szolgáltattuk a zenét. Külön élvezetet találtak abban, hogy az izraelita lelkészek, bankárok, nagykereskedők, malomtulajdonosok a kakastollas csendőrök irányításával a közelben húzóódó csatornát bővítik. Amikor a munkaszolgálatosok hallótávolságon belül kerültek, nekünk szakadásig kellett a következő nótát húznunk:

*Elhangzott a szó,
Jött a behívó,
Talicskázik már
Kóbi, a zsidó.*

Ezek a szerencsétlen zsidók, akik tegnap még a város társadalmának színe-javához tartoztak, akiket mindenki megsüvegelt, most fejüket leszegve ástak és lapátoltak tovább. A Nagyfa alatt meg a mulató társaság védte a bort, előre ivott a medve bőrére, mert biztosra vette, hogy a zár alá helyezett zsidó vagyon végül is mind az övék lesz.

Az éjszakai zavarórepülések miatt a házak ablakát elsötétítő papírral kellett befüggönyözni, a szabad ég alatt viharlámpát, zseblámpát tilos volt gyújtani. A sátoros népség viszont évszázadok alatt megszokta, hogy rőzsét gyújt, és lobogó lángnál kuksolva melegszik, és készíti szegényes vacsoráját. A kakastollasok menten kivonultak, szuronyukkal elvagdalták

a sátrak feszítőzsinórait, a ponyvákat meg rádobták a tűzre. A csonttá aszott nőket puskatussal agyba-főbe verték.

A zsidók elhurcolása után sejtettük, hogy fölöttünk is rövidesen beborul az ég, a „fajtisztító” terv szerint visznek bennünket a gázkamrába, de október nyolcadikán az orosz katonák átkeltek a Tiszán, a csendőr urak meg hanyatt-homlok menekültek a városból. Gondoljon, ki mit akar, de van valami igazság abban a szólásmondásban, hogy a cigányok szerencsés csillagzat alatt születtek.

*

Az a „fényes” pálya, amelyet befutottam, tulajdonképpen ennél a fánál kezdődött. A második világháború előtt még a május elsejei ünnepek kedvelt kirándulóhelye volt. Itt-ott már hámlani kezdett a kérge, évszámok, vésett szívek, szerelmesek nevének kezdőbetűi lehullottak róla, s ha szél ingatta ágait, nyögött, mint egy öregember. A szakszervezeti vezetők engem, a tejfölösszájú kölyköt fölmászattak a hegyébe, hogy onnan tartsam szemmel a környéket, és füttyögéssel jelezzem, ha jönne valaki. Előlegezett jutalomként vörös kokárdát tűztek a mellemre. Az idősebbek földre terített pokrócon kártyáztak, borozgattak, a fiatalabbak gitároztak, énekeltek, táncoltak. A vidám hangulatot a délelőtti folyamán semmi sem zavarta.

Elérkezett az ebédidő. Az asszonyok kenyeret, hideg sülteket szedtek elő garabolyukból, és a társaság már éppen falatozni kezdett, amikor az úton fölbukkant három rendőr. Nyomban megadtam a vészjelet. Az ünneplők összekapkodták az enni- és innivalót, és uszgyi! A Tisza-parti füzesben nemcsak a sűrű cserjék, hanem a homokgödörök is kitűnő rejtékhelyül szolgáltak.

A város felől közeledő ember csak az út fordulójához érve láthatja a Nagyfa környékét. A zsaruk ráérős nyugalommal közeledtek, én meg a vezérágot ölelve, a lélegzetem is elfojtva vártam, hogy mit fognak tenni. Kellő körütekintés nélkül is megállapíthatták, hogy egyetlen bűnjel sincs a helyszínen. Jókedvű egyetértésben cigarettára gyújtottak. És ekkor történt meg a baj. Ahogy jobban nekifeszültem a hajladozó ágnak, mellemről leszakadt, leperdült a kokárda, és pontosan a csizmás lábuk elé pottyant. Nagyt néztek, egymásra bólintottak.

– No, szállj csak le a fáról, bolsevik madárka! – szólt kaján vigyor-gással a parancsnokuk.

Miután reszkető tagokkal visszaereszkedtem a földre, lapátnyi tenyerükkel oly szaporán osztogatták nekem a pofonokat, hogy szemem bedagadt, orromon eleredt a vér.

Tíz évvel később, a megváltozott világban, amikor nem hogy szabad, hanem kimondottan kötelező volt május elsejét megünnepelnünk, egykori „harcos” magatartásomért úgy tüntettek ki, hogy a felvonulók hullámzó tömege élén én vittem a vörös zászlót. Mögöttem a munkásmozgalomnak azok a veteránjai, akik megúszták a fasizmus éveit, feliratos táblákat cipeltek. „Föld, kenyér, szabadság!” Ennek a hangzatos jelszónak azonban 1945 tavaszán alig volt foganatja, mert az a bizalmatlanság, amit a múlt ültetett el a nincstelen napszámosok, konvenciók cselédek, kubikosok lelkében, többségüket visszatartotta a földigényléstől. Éjszakába nyúló gyűléseken kellett őket győzögetni, hogy ne vonakodjanak elfogadni a családonkénti öt-hat hold szántót, mert amit a proletárhatalomtól kapnak, az visszavonhatatlanul az övék, s örök időre az utódaiké marad.

Ezek az „örök idők” mindössze a következő év nyaráig tartottak. Akkor kezdődött meg a mezőgazdasági termények kötelező beszolgáltatása, amely ma is úgy él emlékezetemben, mint egy rémálom. Mivel a községi pártvezetők nem akartak üvegházban nevelni, magukkal vittek a szerencsétlen parasztokhoz, hogy belejőjjenek a gyakorlatba. A városháza udvarán fogatos kocsik vártak ránk. Pokrócot, a katonaviselt aktivisták pisztolyt is kaptak. Biztos, ami biztos...

Felhős éjszakákon, olykor permetező esőben indultunk útnak, és a távolabbi határrészekben kutyaugatáshoz igazodva kutattuk föl az akác-fákba burkolózó tanyákat. A nagyobb rémületkeltés kedvéért berúgtuk az ajtót, Zseblámpánk fénye a gazda riadt arcára vetődött.

– Mit keresnek itt éjnek éjszakáján? – kérdezte hebegve. – Mért nem jönnek világos nappal?

Eltársaim erre egy mukkot sem szóltak, hanem a pisztolyuk csövével a padlásfölgjáró felé kezdtek mutogatni. Ha a tulajdonos ebből sem értett, már osztogatni is kezdték neki az ütlegeket, vagy tépték a bajuszát, miközben a családtagok arcukat a párnába temetve zokogtak. Aztán a makacskodó gazdát földobták a kocsira, de ha ott sem volt elég férőhely, a saroglya után kötötték. Idősebb emberek nem bírták menet közben az iramot, fölbuktak, s ott fulladtak meg az út sarában. Hogy gyorsan kapaszkodjanak fölfelé a hatalom létráján, a párt bizalmi emberei se látva, se hallva hajtották végre a Belgrádból érkező utasításokat, alig téve különbséget az új földtulajdonosok, a kis- és középparasztok, meg az úgynevezett kulákok között. Hogy maradt-e a családnak betevő falatja, vagy sem, ki törődött azzal? Kíméletet nem ismerve az utolsó szem kenyérgabonát is lesöpörték a padlásról, mert számukra csak az volt a fontos, hogy a pártsajtó megdicsérje a begyűjtésben élenjáró községünket. A városháza alagsora már annyira zsúfolt volt a „szabotáló” földművesekkel, hogy sem ülni,

sem feküdni nem lehetett benne. Hogy a hatóság valamelyest könnyítsen e börtön helyzetén, a beteg vagy halálhoz közeledő öregeket dél-bácskai falvakba hurcolta, ahonnan a német lakosság idejében elmenekült, vagy a kničanini haláltáborban sínylődött.

Sokan öngyilkosságot követtek el, azok pedig, akik testben-lélekben megtörve hazakerültek, leköszöntek az ajándék agrárföldről. A zsidó gabonakereskedő birtoka így lett ismét kétezer holdas, de ezután már szocialista gazdasági nagyüzem néven szerepelt.

Több évtized múlt el azóta, de a nép nem felejt, s a cudar világra való emlékeztetésül a vakbuzgó kommunisták sírját minden évben búzával veti be.

Annak idején sokan megjósolták, hogy ragyogó jövő áll előttem. És csakugyan. 1947-ben a mezőgazdasági főiskolán oklevelet szereztem, s alig töltöttem be huszonegyedik évemet, máris az említett birtok igazgatója lettem. A községi párttitkár parádés kocsit bocsátott a rendelkezésemre, mert a városból oda-vissza út valamivel több, mint negyven kilométer. A birtok láttára az első napon olyan csüggedés fogott el, hogy legszívesebben visszafordultam volna. A föld elgazosodva, a magtárak és górék kifosztva, a kastély antik bútorzata összetörve. Egy ép széket nem találtam ott. Még a csillártartó gipszangyalkákat is leverték a mennyezetről.

Az aklok félig vagy teljesen üresen álltak. Az istállóban az a néhány sánta és vak ló búslakodott, amikre a negyvennégy őszén átvonuló szovjet hadsereg sem tartott igényt. A bivalyokat meghagyta ugyan, ám ezek oly nehézkesen mozognak, hogy egy fogat fél holdat sem szánt meg naponta, itt pedig kétezer hold állt parlagon. Amikor erről a kétségbeejtő állapotról panaszt tettem a községi elnöknek, fölényes kézlegyintéssel ezt felelte:

– Hajtsátok járomba a kulákok nyakát, és vontassátok velük az ekét!

Abban a „forradalmi” időszakban ilyen cinikus beszédmodor volt divatban.

A holtpontról kellett elindulnunk. A tanyarombolások és vagyonelekbázások idején úgy-ahogy elláttak bennünket igaerővel. Megmunkáltuk az egész határt. Július elején, amikor a nap már beérlelte a kalászosokat, megkezdtük az aratást. Csakhogy a mi bőgatyás, elcsigázott öregjeink olyan ímmel-ámmal dolgoztak, ahogy azt zsellérkorukban megszokták. Kénytelen voltam segítséget kérni a várostól. Kaptam is, de milyet?! Cingár legénykéek kaszáltak, diák- és gépírólányok szedték utánuk a markot „rohamunkában”. De cséplésig már asztagokban állt a learatott búza.

Jó termésünk volt. Már éppen kezdtünk volna zöld ágra vergődni, amikor írni-olvasni alig tudó vezetőinknek a közigazgatási kérdésekről, zárt ajtók mögött, „zseniális” ötleteik támadtak. Szigorú parancsukra

minden négy hold szántóra egy törzskönyvezett fejőstehenet kellett vásárolnunk. Nem volt mit tennem, gulyásainkat szétküldtem a falvakba, mivel azonban nemes fajtát nem találtak, megvették, ami eladó volt, csak négy lába meg szarva legyen. Végül is megvolt a kívánt ötszázás létszám, de ennyi jószág az istállóinkban nem fért el. Lécekből összetákolunk számukra egy karámot. November végéig elfogyott a takarmánykészletünk, szalmát, csutkát szórtunk elébük, csurgott a nyáluk az éhségtől. A szívem sokszor hangosan kezdett dobogni messzire hallatszó, keserves bögésüktől. Sárban, trágyalében feküdtek, a tőgyük kisebesedett, kínjukban megvadultak, egymást döfködték, erre olyan utasítást kaptunk, hogy fűrészeljük le a szarvukat. Elképzelhető, hogy szegény állatok mit szenvedtek ettől a művelettől.

A következő párthatározat arra figyelmeztetett bennünket, hogy egy négyzetmétert se hagyjunk parlagon, az ököristállótól északra eső vad rétet is törjük fel, s telepítsünk rajta rizsültetvényt. Hetekig bajlódtunk avval a kemény, szurokfekete földdel. Volt egy múzeumba illő Hoffer traktorunk, amely még holdvilágnál is szántott, felhős éjszakákon pedig a gépészinás vitte előtte a viharlámpát. Kotrógépünk nem volt. Az öntözőcsatornákat kéziszerszámokkal kellett kiásnunk, de a Nádaly patak az 1948-as aszályos esztendőben olyan vékony erecskében folydogált, hogy képtelenek voltunk vele elárasztani az ültetvényt. Artézi kutat fúrattunk, de az sem adott elegendő vizet. Közben a vadmuhar annyira elhatalmasodott itt, hogy alig látszottunk ki belőle.

Ennek a kudarcnak a vízhiányon kívül más oka is volt. A tavaszi esőzések idejére vártuk Dél-Kazahsztánból a rövid tenyészidejű rizsfajták vetőmagját, de nem kaptuk meg, mert Jugoszláviának már elege volt a Kelet-Európában korlátlan uralomra törekvő Szovjetunió „testvéri” szeretetéből.

Munkabíró fiataljainkat végre-valahára hazaengedték Szibériából, ámde hiába örültünk nekik, hasznukat nem vehettük, mert naponta valatásra idézték őket azzal a gyanúval, hogy hadifogságuk idején a szovjet hírszerzés szolgálatába álltak, és kémkedni küldték őket haza.

Nem kellemes erre az időszakra gondolnom. Mert engem is gyakran elfogott valami szorongás. Ha egy könyöklő alak történetesen a helyemre pályázik, és kitalál rólam egy olyan hazugságot, hogy vaskalapos szovjetpárti vagyok, a szűrszabóból lett belügyminiszter állambiztonsági rendőrei máris visznek az Adria legkopárabb szigetére, a szadista kínzások poklába. A feleségem sírva kérlelt, hogy inkább harapjam le a nyelvemet, semhogy valakivel ostoba vitába bocsátkozzam. Megfogadtam a tanácsát, és nem is kerültem feketelistára.

Bizonyítandó, hogy Jugoszlávia szakított a kíméletlen szovjet mintájú parancsuralommal, legfelső vezetőségünk tágabbra eresztette a gyepőt. Azoknak a szakembereknek, akiknek gazdasági vagy más kérdésekben önálló véleményük volt, a mindenható párt már nem vetett feltétlenül gáncot. S mivel rendszerünk a világ előtt szocialista demokrácia néven kezdte kelletni magát, résnyire megnyíltak előttünk az amerikai és nyugat-európai bankok pánccélszekrényei.

Ahogy múltak az évek, birtokunk lassan-lassan rendbejött. A hatalmas „rizstáblát” kanadai nyárfával telepítettük be. A lovakat eladtuk. Traktorkat vettünk. Mélyszántással, műtrágyázással növeltük a föld termőerejét. 1956-ban megkaptuk külföldről az első kombájnokat, fejőgépeket.

Miközben Magyarországon a kétségbeejtő elnyomatás és tömegszegénység miatt forradalom robbant ki, ránk viszonylagos jólét köszöntött. A tengerparton vagy a hegyek közt nyaraltunk, mi több, ebben a szabadabb légkörben a „vasfüggönyön” túl is kedvünkre utazhattunk egyik országból a másikba. Aki kölcsönt igényelt, rendszerint meg is kapta, még hozzá a lehető legkedvezőbb feltételekkel. Az egyetlen szobából és szabadkéményű konyhából álló cselédkonyhókat bulldózer döntötte össze. Munkásaink fürdőszobás téglaházakat építettek, úgyhogy a hatvanas években teljesen új falu született a gazdasági udvar mögött. Az öregek nemcsak megrögzöttségből ragaszkodtak ehhez a régi helyhez, hanem azért is, hogy tűzvész esetén mindenkit azonnal mozgósíthassunk. Valószínűleg még nem homályosodott el bennük az a gyermekkori kép, amikor egy közismert betyár bosszúból porig égette az egész szérűskertet.

Annak, hogy egyre jobban boldogulunk, egyéb jelei is voltak. A kapás emberek már nem gyalogszerrel, hanem kerékpáron vagy mopeden jártak ki a mezőre, és attól fogva, hogy a városba vezető göröngyös országutat aszfalt burkolta, magam is előbb motorkerékpáron, majd személyautón furikáztam ide-oda.

Áldott állapotban levő feleségem régi vágya is teljesült. Hatszobás villát építtettem tágas verandával az új városnegyedben, ahogy a nép nevezi, a Kezétcsókolom utcában. A befektetés igen hasznosnak bizonyult, mert húsz év múlva, amikor dühöngeni kezdett az infláció, a bankkölcsön utolsó havi részletét egy doboz cigaretta árából fizettem ki.

Valamikor, a hetvenes évek elején a kormány rádöbrent, hogy sok lesz már a jóból, s igyekezett megfékezni a könnyelmű pénzszórást. Mert végül kiderült az is, hogy addigi gyönyөгletünk elsősorban a nyugatról kapott nehéz dollármilliárdoknak, és csak másodsorban a sajtó által fölnagyított termelési eredményeknek köszönhető. S mivel törleszteniünk

illetett volna az adósságokat, a mintagazdaságokon egymás után épültek az élelmiszer-kivitelt elősegítő kisüzemek.

Amíg a vietnami háború tartott, az amerikai hadiszállítók vagonté-
telben vették tőlünk a füstölt sonkát, oldalast, de 1973 januárjában eljött
a békekötés ideje. Tüstént lemondták a további rendelést, nekünk pedig
új devizaforrás után kellett néznünk.

Nyugat-Németországban ez idő tájt kelendő árucikk volt a szeletelt,
szárított vöröshagyma. Megkezdtek hát a dughagyma ültetését. Ki is kelt
szépen, a sorközöket kellő időben megkapáltuk. Júniusban jött egy kiadás
eső, a növény szárát megtámadta a peronoszpóra. A fölázott talajon nem
használhattunk traktorokat, a permetezésre Pancsováról kellett repülő-
gépet rendelnünk, s ez ugyancsak megdrágította a termelést.

A szedés idejére nagy nehezen sikerült gépesítenünk a feldolgozást. A
metéltől a szárítóig, majd onnan a csomagolóig futószalag továbbította
a hagymát. A munkásnők azonban túl sokat tereferéltek, cigarettáztak
a szalag mellett, s nem vették észre, hogy egy-egy gyík, varangyos béka
vagy bolondító beléndek is becsúszik a szeletelőbe. A németek az egész
szállítmányt alaposan megvizsgálták, aztán visszaküldték. Ez a vállal-
kozásunk tehát dicstelenül fejeződött be.

1980-ban, amikor egy olasz papírgyár nyersanyag iránt érdeklődött,
kivágtuk az egész nyárfaerdőt. A gyár a rönköket egyméteres darabokra
kérte elfűrészelni. A hagymakivitel botránnyos példáján okulva igazgató-
bizottságunk bölcs egyetértésben elhatározta, hogy ezúttal tiszta munkát
végzünk, sőt nagyvonalúságból ráadunk még tizenöt centimétert a kért
méretre.

Bizakodó érzéssel vártam hetekig Olaszországból a vételszámlát, ahe-
lyett azonban olyan távirat érkezett, amelytől közel jutottam az ájuláshoz.
„A szállítmányt nem vehetjük át, mert papírgyárunk fafoszlato gépének
szájnyílása egyméteres, vagy ennél rövidebb darabokat képes csak befo-
gadni.” Végül is kénytelen voltam négy favágó munkást ötven dolláros
napidíjjal elküldeni Olaszországba, hogy hozzák helyre a hibát.

Volt egy rövid futamú kísérletünk a fejes salátával is. Három teherau-
tóval küldtünk Salzburgba belőle. Akkor, 1986. április 26-án csak a fony-
nyadástól féltünk, mert nagyon melegen süttött a nap. Az országhatáron
az osztrák vámőrök Geiger-számlálócsővel vizsgálták meg a salátát, majd
intettek a sofőrjeinknek, hogy menten forduljanak vissza. A rádióból
tudtuk meg, hogy ezen a napon robbant föl a csernobili atomerőmű, és
Kelet-Európában minden zöldségféle sugárfertőzést kapott.

Nemcsak a miénk, az egész ország gazdasága is a szakadék szélén
állt. A napfényes jövőbe vetett hitet szinte egyik napról a másikra föl-

váltotta a teljes csódtól való félelem. Az ország istenített bölcsei már nyolcvan felül jártak, és a lélekbúvárok szerint az ilyen öregek, még az intelligensebbek is a téves eszmék átfogó és részletes rendszerét alakítják ki, amelynek a központjában rendszerint a második világháború eseményei állnak.

A veszélyérzet, a feszültség már ott lappangott az új törvényekben is.

Egyszer csak beállított hozzánk egy tábornok, hajlott hátú bácsika, és munkaközösségünk férfi tagjait összehívva előadást tartott a nagyhatalmak hajmeresztő méretű fegyverkezéséről, de ugyanakkor kitért az ellenük való védekezés tudományának gazdag tárházát is. Terepjáró autón érkezett, beosztott tisztjei kincstári sátrat, pokrócot, egyenruhát osztottak szét közöttünk, és másnap hajnali négykor megtörtént a riadóztatás. Mint valami katonai támaszponton szabályos csatarendbe szedték a fiatalokat. A gyakorlatot nem kis aggodalommal figyeltem, mert a tábornok a legszebb búzatáblát választotta ki harcmezőnek. Területvédelmi egységünk ott ásta széltében-hosszában a lövészárkokat, géppuska kelepelt a képzeletbeli ellenség felé, és félt volt, hogy a lángot vető vaktöltények fölgyújtják az érésben levő gabonát.

Harmadnapra gumiköpenyt és gázálarcot kellett viselnünk, és bőgött a tetőre szerelt sziréna, mert a tisztek jelentették, hogy az ellenséges légierő mérgező anyagokkal fogja permetezni szérűnket, ahol tíz lucernaboglya sorakozik egymás mellett. A tábornok parancsára mozgósítanunk kellett a távolabbi tanyák parasztságát, hogy ideiglenesen hordja szét ezt a rengeteg száraztakarmányt. Kényszerhelyzetben voltam, mert a parancsszegőket az akkori törvények szerint szigorúan büntették, de már motoszkálni kezdett bennem az a balsejtelem, hogy a „megmentett” lucerna java részét sohasem kapjuk vissza.

A közvagyonot ott és úgy fosztogatta mindenki, ahol és ahogy csak érte. Egyik munkásunk szellemesen jegyezte meg, hogy a helyi vágóhidra hajtott hízók négy lábbal mennek be, de csak kettővel jönnek ki. A hentesek ugyanis a kapuőrökkel összejátszva lopták a húst, még hozzá olyan mértékben, hogy nemcsak saját konyhájukat, hanem a magánvendéglőket is ellátták peccenyének valóval.

Voltak olyan galambász alkalmazottaink, akik mindennap napraforgóval tömték meg aktatáskájukat. És attól kezdve, hogy az egyénileg gazdálkodó földművesek is vásárolhattak mezőgazdasági gépeket, traktorállomásunk javítóműhelyéből rémséges arányban tünedeztek el a pótalkatrészek. A motorszerelő ráadásul olyan arcátlan volt, hogy igazgatói irodám telefonján, vagyis a fülem hallatára beszélte meg a délutáni fusizást.

Ezek a sunyi mesterkedések, csenések a mezőn dolgozó munkásokat fölháborították.

– Ha azoknak lehet, nekünk is lehet – duzzogtak, és a kapanyélre támaszkodva lopták a napot.

A hivatali személyzet közben egyre csak duzzadt. Már egészen megtöltötte a kastély évekig üresen álló északi szárnyát. Agronómus, állatorvos, technikus rendszerint azzal a feltétellel fogadta el a pályázatainkban fölkínált állást, ha titkárnőként magával hozhatja feleségét is. Az egyre nagyobb teljesítményű gépek a traktorosok korábbi létszámát fölöslegessé tették, tehát nekik is valami névleges munkahelyet kellett kitalálnom. Volt már két-három raktárfelügyelő, árukezelő, tűzrendészeti, munkavédelmi, honvédelmi előadó és így tovább. A délelőtti órákban nagy örömmel tartottak az öngazgatási ügyekről értekezletet, s különféle pótlékokat, jutalékokat szavaztak meg maguknak. Felülről jövő nyomásra olykor erősnek, tettere késznek látszó fiatalokat is be kellett ültetnem valamelyik irodába. Munkaidejük újságolvasással, tréfálkozással telt. Csak akkor mímeltek némi tevékenységet, ha váratlanul benyitottam hozzájuk. Volt a városi futballcsapatnak egy fölkapott középcsatára, akinek a lelegevősebb irodában szorítottunk helyet. Havonként egyszer jelent meg a birtokon, hogy fölvegye a fizetését.

1989 decemberében, amikor elkészítettük az évi mérleget, nehéz szavakba önteni, hogy mit éreztem. Többmillió veszteségünk volt. Jöttek a szemfüles újságírók, rádióriporterek, interjút kértek a könyvelési osztály főnökétől, s a kapott adatokat gyorsan nagydobra verték. Másnap délre megérkeztek a magas állású elvtársak is. Mély sóhajjal közölték, hogy csalódtak bennem, hiszen mostanáig abban a meggyőződésben éltek, hogy a legjobb határrészen fekvő birtokot a virágzás magas fokára juttattam. Értekezletet hívtak össze, amelyen egyedül csak én voltam a támadások célpontja. Még azok is, akik tegnap tisztelettel néztek rám, most kórusban és lármásan követelték, hogy rójam meg magamat, mert sohasem álltam megbízatásom magaslatán, szaktudásban valósággal eltörpülök a fiatal agronómusok mellett. Lenyeltem a megaláztatást, nem is kértem szót, így hát a veszteséget előidéző közvetlen okok jótékony homályban maradtak. És onnan, ahol életem szebbik részét töltöttem, máról holnapra kitették a szűrőmet. Szerencsére megvolt már a negyven munkaévem, és nyugdíjba mehettem. Szívembe talán béke is költözött volna, ha utólag nem sújtanak egy megszegyenítő pártbüntetéssel. Hogy föltárjam a keserű igazságot és személyes sérelmeimet, 1990 tavaszán húszoldalas panaszlevelet küldtem a JK SZ tizennegyedik kongresszusának. Választ, sajnos, nem kaptam rá, mert a kongresszus az országban

uralkodó áthidalhatatlan ellentétek miatt félbeszakadt, a pártnak befellegzett, elvesztette alkotmány szerinti egyeduralmát. A kommunista rendszer azonban nemcsak nálunk, de Kelet-Berlintől Vlagyivosztokig mindenütt úgy omlott össze, mint a kártyavár. Néhány évvel korábban a legnagyobb képzelőerővel megáldott történéseink sem merték volna ezt megjósolni. A jövő titkai, úgy látszik, kifürkészhetetlenek.

Közben férjhez ment a lányunk, s elköltözött. Szégyen, nem szégyen, az esküvőt gyorsan meg kellett tartani, mert öt hónapra rá megszületett az első unokám. Szegény nejem már nem láthatta meg. Derús kedélyű, megértő asszony volt, az isten nyugosztalja, még az apró összezörrenéseket is kerülte. De emlőrákot kapott, amelyet a szakorvosok műtéttel, sugárzással elég sikeresen kezeltek, csakhogy ez a rosszindulatú daganat már a májába is befészkelte magát, s meglepő gyorsasággal végzett vele. Ő, aki az öregkort is nyugalmassá, széppé tudta volna varázsolni, végleg magamra hagyott.

Elmúltak a békés idők, a nemzeti gyűlölet szítása bizony sok primitív embert megőrjített. Jugoszlávia apró köztársaságai között az együttlét rendje megbomlott, összeszabdalták az ország térképét. Boszniában, ahol úgy váltogatják egymást a szerbek, horvátok és muzulmánok lakta területek, mint sakktáblán a sötét és világos mezők, ép ésszel föl nem fogható események történtek. Addigi jó szomszédok mészárolták le egymást. Fegyveres rablóbandák fosztogatták az üzleteket és magánlakásokat. Baranyában véres harcok dúltak.

A vöm vegyész mérnök, talpraesett fiatalember, érthető okokból megtagadta a katonai szolgálatot, s hogy megelőzze a letartóztatást, illetve a súlyos börtönbüntetést, családostul idejében kereket oldott.

Kivándorolt Kanadába. Kenguruülésben az unokámmal idehaza még meg-meglátogattak, s elerednek a könnyeim, ha arra gondolok, hogy talán soha többé nem látom őket.

Egykor még romantikus elképzelésem volt a szülő-gyermek viszonyról. Abban a reményben éltem, hogy öregségemre három nemzedék népesíti be ezt a nagy házat. Hogyan is tudnám most a sorsomat megadással viselni, amikor egyedül járok-kelek benne! Ma például egy árva szót sem váltottam senkivel. Volt elvtársaimmal nem érintkezem. Ők, akik a nyolcvanas években lángoló arccal ócsárolták a szabad versenyen alapuló, „rothadó” tőkés rendszert, meglepő hirtelenséggel, lelkiismereti aggályok nélkül köpönyeget fordítottak, s ha megtakarított pénzük van, mohó szerzési vággyal betársulnak valamelyik részvénytársaságba. Miután átpártolnak a jobboldalhoz, a baloldaliakat a társadalmi csatornák vörös patkányainak nevezik. Az ateisták világnézete is máról holnapra

megváltozott. Ismerem azokat a vén trottyokat, akikben ötven év után újjáéledt a vallásos érzés, és mennyei bűnbocsánatra számítva szorgalmasan járnak a reggeli misére. Én már a magányosok klubjába se járok, mert ott vágni lehet a cigarettafüstöt, pedig ezekben a téli hónapokban jó volna valakivel cimboráskodni. A műholdas vételhez parabolaantennát vettem, de a külföldi tévéfilmek sem kötik le a figyelmemet. Mintha más téma se volna már a világon, csak a krimi és a szex.

Vérnyomásom fokról fokra emelkedik, kezelőorvosom szerint azért, mert lelki egyensúlyom megbomlott. Diagnózisát levélben közöltem a lányommal. Azt válaszolta, hogy a Magyar Szó apróhirdetése által keressék magamnak élettársat, vagy pedig adjam el a házat, s költözzem ki én is Kanadába, ahol fényűző otthonok, szanatóriumok és kedves ápolónők állnak a hozzám hasonló öregek rendelkezésére. Mert mi lesz velem, ha ne adj' Isten, leesem a lábamról? Tisztában vagyok-e vele, hogy halálom milyen következményekkel járhat ott, ahol heteken át senki, még a legközelebbi szomszédom se nyit rám ajtót. Mire rám találnak, testem oszlásnak indul.

A halál gondolatával éjszakánként magam is foglalkozom. A leg-erősebb nyugtatókkal is csak rövid ideig tudok aludni. Forgolódom az ágyamban. Rá-rápillantok az óra világító számlapjára, és hosszút sóhajtok. Milyen lassan vánszorog a nagymutató!

Esélyeimet mérlegelve lányom ajánlatát elutasítottam. Anyjának elvesztését oly keserűen fájjalom, hogy másik asszonnyal képtelen lennék „szerelmi” kapcsolatba keveredni. Kanadába se megyek. Az, hogy az ápolónők franciául vagy angolul csicseregnének fölöttem, csak idegesítene. És bizonyára kínozna a honvágy is. Itthon maradok, és történjék, aminek történnie kell.

Kezelőorvosom eltiltott a bortól és a disznóhústól. Ugyanakkor rövid gyalogtúrákat javasolt, amely növelheti erőnléteimet, és csökkentheti érzelmi feszültségemet. Hát ezért sétálok ki mindennap ehhez a háromszáz éves, kiégett lelkű fához. Hóval terhelt maradék ágain varjak zsinatolnak. Kár, kár, kár! Tavaly már csak úgy nőttek rajta a csenevész hajtások, mint halotton a haj és köröm. Azt hiszem, az új tavaszt már hiába várja. Mint minden élő szervezet, ez sem állhat ellen a múlt idő kérlelhetetlen hatalmának. És mit várhatok magam is? Ugyanezt. Egyszer csak pont, és mindennek vége.

Az erdő fohásza

VÁNDOR, ki elhaladsz mellettem,
Ne emelj rám kezet!
Én vagyok tűzhelyed melege hideg téli évszakokon,
Én vagyok tornácod barátságos fedele,
Melynek árnyékába menekülsz a tűző nap elől,
És gyümölcsöm oltja szomjadat.
Én vagyok a gerenda, mely házad tartja,
Én vagyok asztalod lapja,
Én vagyok az ágy, melyben fekszel,
A deszka, melyből csónakod építéd,
Én vagyok házad ajtaja, bölcsőd fája, koporsód fedele.
VÁNDOR, ki elmegy mellettem, hallgasd meg kérésem:
NE BÁNTS!

(A csíkszentkirályi Lucs mellett, a Somlyó kútjánál épült erdészház falán olvasható)

A Nagyfa a Fölsőrét lankásabb, mocsaras részén nőtt, s éppen ezért jól tudott fejlődni. Itt ment a poros nyári út Zenta felé. Mindig ezt az utat használták, ha nem volt sár, mert sokkal rövidebb volt, gyorsan oda lehetett érni Zentára. A Nagyfát itt mindenki megcsodálta, szerette és tisztelte. Hatalmas volt és terebélyes, igazi természeti látványosság. Sokszor kirándultak hozzá az adaiak. Körülötte nem volt se szántó, se gyümölcsös, csak legelőnek használták. Egyszer belecsapott a villám, és a közepe kiégett, s ezután bele lehetett bújni az eső elől. Földméréskor tájékozási pontként szolgált. A Nagyfa mellett táboroztak a Tisza szélén a bevonuló orosz seregek a II. világháború végén – mondja Csányi Rózsa adai lakos.

Egy korai ifjúsági regénykísérlet után íróként az 1980-as években tűnt fel BÉDER ISTVÁN (1932–2008). A *Kecsketemplom* (1983) után a *Nagyböjt Abbáziában* (1987) és a *Város a Baranka partján* (1989) című regénye következett. A Forum Könyvkiadó regénypályázatainak talán legsikeresebb írója. Legnagyobb ambícióval kétségtelenül a *Kecsketemplom* című regényét írta, benne a leleplezni akaró írói tendencia is igen erőteljesen van jelen, a világhoz való feltűnő kötődéseivel egyetemben: annak egy tenyérnyi darabjában lelte meg regényeinek éltető talaját. A kritika hőseivel kapcsolatban állapította meg: „A fiatal mérnökre elsősorban azért van szüksége Beder Istvánnak, hogy végigkalauzolhassa az olvasóit a monostori mindennapok infernóján, s csak másodsorban azért, hogy az »utazás« tapasztalatát hősen átszűrve kínálja fel.” (Utasi Csaba). Nem konvencionális az embervilága – „embertenyészete”: a kritikus sorakoztatja is a valóban érdekes alakjait Stefánia bárónőtől a volt sztálinistáig. Zenta világa reflektálódik a *Nagyböjt Abbáziában* című regényben, a hős, Bóka Imre vallomásaiban. Zentáról indul a péklegény az első világháború előtti években a nagyvilágba, míg a *Város a Baranka partján* hősnője Réti Borbála szakácsnő, akinek élete regényét költi meg Beder István, hogy mind jobban kitűnjék, az ő regényírói ambíciói a tájtörténészéi, akinek érdeklődési körében ott vannak huszadik századi történelmünk eseményei, önéletrajzi jellegű a *Szomjúság földje*, míg az 1998-ban megjelent *Töviskoszorú* című regényének színhelye Dél-Bánát egyik települése, amelynek a regényben Lakóca a neve, ott szemben Smederevóval. Családi történetet mesél a háborús évekről s az azokra következő esztendőkről, de sorsmagyarázatokért az I. világháború végéhez is visszanyúl. Szól regénye a Jókai Mór regényeinek szellemében alkotott „igaz” hőseiről: Báli Károly halászról, Kövesdi Marikáról, feleségéről és fiukról, Ákosról, aki a szegedi gimnáziumból tér haza a háború végén. Bonyolult cselekményű, kis epizódokból formált a mű, amelyben az író mindentudásának is nagy szerepe van, s figyelme a kor történetének minden, a falu és hősei életében tükröződő eseményére kiterjed, elannyira, hogy a feleség Kövesdi Marikával megjárja a németországi táborokat is. Olyan eseményeket épített regényébe, amelyekről eddig nagyon ritkán eseti szó irodalmunk szépirodalmi alkotásaiban. (Bori Imre)

